

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української мови

«Допущено до захисту»
Завідувач кафедри
_____ Жанна Колоїз
Протокол № _____
« ____ » _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____
« ____ » _____ 2023 р.

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ І ЗДОРОВОГО
СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ ПІД ЧАС ПОГЛИБЛЕННЯ
І СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ ІЗ МОРФОЛОГІЇ
В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

Кваліфікаційна робота студентки
групи ЗУФРМ-22 другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література),
додаткової спеціалізації –
Редагування освітніх видань
Масік Світлани Володимирівни

Керівник: доктор педагогічних наук,
професор **Бакум З. П.**

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS ____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
Члени ЕК _____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2023

АНОТАЦІЯ

Масік С. В. Формування екологічної грамотності і здорового способу життя учнів та учениць під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2023. 111 с.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню проблем формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі. З'ясовано сутність понять «компетентність», «екологічна грамотність», «здоровий спосіб життя», визначено психологічні чинники формування екологічної грамотності й здорового способу життя здобувачів освіти профільної школи. Окреслено лінгвістичні засади навчання морфології. Розглянуто підходи (компетентнісний, особистісно орієнтований, комунікативно-діяльнісний, когнітивно-комунікативний, соціокультурний, текстоцентричний) і принципи: загальнодидактичні та лінгвометодичні, які враховано під час розроблення методики. Проаналізовано Загальноєвропейські рекомендації до мовної освіти, Концепцію мовної освіти України, чинну програму з української мови для профільного навчання учнів 10–11 класів (філологічний напрям, профіль – українська філологія) та підручники з української мови для 10 класу профільної школи.

Установлено рівень сформованості компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» учнів 10 класу. Розроблено методику, що забезпечує формування та розвиток екологічної компетентності. Застосовано ефективні форми, методи й інтерактивні прийоми. Запропонована методика створена з урахуванням умов дистанційного навчання.

Ключові слова: компетентність, екологічна грамотність, здоровий спосіб життя, морфологія, формування екологічної грамотності й здорового способу життя, підходи, принципи, методи, система вправ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ І ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ ПІД ЧАС ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ ІЗ МОРФОЛОГІЇ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ.....	9
1.1. Лінгвістичні засади навчання морфології.....	9
1.2. Характеристика ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя».....	25
1.3. Психологічні чинники формування екологічної грамотності і здорового способу життя учнів та учениць під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі.....	33
Висновки до першого розділу.....	39
РОЗДІЛ 2. ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ І ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ ПІД ЧАС ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ ІЗ МОРФОЛОГІЇ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ.....	41
2.1. Лінгводидактичні засади формування екологічної грамотності і здорового способу життя учнів та учениць під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі.....	41
2.2. Аналіз навчально-методичного забезпечення в контексті досліджуваної проблеми	51
2.3. Рівень сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» в учнів та учениць під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі.....	61
Висновки до другого розділу.....	69

РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА РОБОТИ НАД ФОРМУВАННЯМ ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ І ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ ПІД ЧАС ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ ІЗ МОРФОЛОГІЇ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ.....	72
3.1. Методика формування екологічної грамотності і здорового способу життя учнів та учениць під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі.....	72
3.2. Результати впровадження методики.....	83
Висновки до третього розділу	88
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	93
ДОДАТОК А.....	100
ДОДАТОК Б.....	101
ДОДАТОК В.....	102
ДОДАТОК Г.....	103
ДОДАТОК Ґ.....	104
ДОДАТОК Д.....	105
ДОДАТОК Е.....	108

ВСТУП

Актуальність дослідження. Однією з найважливіших потреб життя сучасної людини є її екологічна грамотність і здоровий спосіб життя. Ще однією проблемою, яка пов'язана з екологічною грамотністю і потребує нагального розв'язання, є збереження молоддю власного здоров'я. Статистичні дані свідчать, що з кожним роком зростає не тільки сезонна захворюваність серед учнівської молоді, але й кількість здобувачів освіти з хронічними хворобами, що потребують тривалого лікування. Саме тому актуальним сьогодні є формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів, адже свідоме ставлення до проблем навколишнього середовища є першим кроком до їх вирішення. Компетентність у сфері екологічної грамотності й здорового способу життя сприяє також розвитку громадянської відповідальності здобувачів освіти. Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя – ключова компетентність, яка допоможе дитині реалізуватися в майбутньому, усвідомити власну відповідальність як за своє здоров'я, так і за стан навколишнього середовища. Важливим складником освітнього процесу є збереження здоров'я дитини. Це обов'язок не тільки вчителя, але й школи, сім'ї та всієї громади. Виконання цих завдань регламентовано Конституцією України [33], Законом України «Про освіту» [26], Державним стандартом базової та повної загальної середньої освіти [21], ключовими положеннями концепції «Нова українська школа» [34].

Дослідження науковців Т. Байбари, Н. Бібик, І. Білодіда, В. Бондаря, В. Вербицького, Н. Коваль, О. Онопрієнко, І. Пономарьової, О. Савченка, Н. Яценко та ін. сприяли розвитку екологічної освіти. Формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів може успішно здійснюватися в профільній школі на уроках української мови під час поглиблення і систематизації знань із морфології. Значний внесок у формування лінгвістичних засад вивчення граматики зробили вчені З. Бакум,

О. Безпояско, А. Бондарко, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, О. Караман, С. Караман, І. Кучеренко, Л. Лисиченко, М. Плющ та ін.

Отже, актуальність дослідження зумовлена тим, що формування екологічної компетентності учнів є пріоритетним завданням освіти на сучасному етапі, а навчання української мови в профільній школі сприяє формуванню екологічної грамотності й здорового способу життя.

Метою роботи є теоретичне обґрунтування та створення методики формування екологічної грамотності й здорового способу життя на уроках поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі, її впровадження в освітній процес.

Поставлена мета передбачає розв'язання низки **завдань** магістерської роботи:

- 1) на основі аналізу філософської, психолого-педагогічної, лінгводидактичної літератури обґрунтувати теоретичні засади дослідження;
- 2) схарактеризувати ключову компетентність «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя»;
- 3) проаналізувати зміст навчально-методичного забезпечення в контексті досліджуваної проблеми;
- 4) визначити стан сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» учнів 10 класу в профільній школі;
- 5) розробити, упровадити методику формування ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя учнів» профільної школи під час поглиблення і систематизації знань із морфології, перевірити її результати.

Об'єктом дослідження є процес поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі.

Предмет дослідження – методика формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі.

Задля реалізації завдань використано такі **методи дослідження**:

теоретичні: аналіз лінгвістичної, лінгводидактичної, філософської, психологічної, педагогічної літератури з проблеми вивчення основних теоретичних понять морфології; дослідження поняття «екологічна грамотність»; розгляд і аналіз чинної програми і підручників з української мови для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям, профіль – українська філологія);

емпіричні: метод спостереження за освітнім процесом задля виявлення рівня сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя», педагогічний моніторинг (анкетування, діагностування), бесіда задля виявлення рівня сформованості екологічної грамотності й здорового способу життя;

статистичні: кількісний, якісний аналіз, групування отриманого фактичного матеріалу, порівняння даних задля перевірки ефективності методики формування ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» учнів під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі.

Наукова новизна: у магістерській роботі витлумачено поняття «компетентність», «ключова компетентність», «екологічна грамотність», «здоровий спосіб життя»; визначено теоретичні засади формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школи; створено методику формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів, розроблено систему вправ з означеної теми.

Теоретична значущість роботи полягає в розгляді та системному аналізі проблеми формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школи.

Практичне значення магістерської роботи: результати дослідження сприятимуть подальшому формуванню екологічної грамотності й здорового способу життя учнів на уроках української мови в профільній школі. Вони

можуть бути використані вчителями в практичній діяльності, під час написання курсових та магістерських робіт.

Апробація результатів дослідження. Участь у VII Міжнародній науковій конференції «Світ мови – світ у мові». За темою магістерської роботи опубліковані тези «Засоби візуалізації навчального матеріалу на уроках української мови під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі» (VII Міжнародна наукова конференція «Світ мови – світ у мові»), методичні рекомендації: Масік С. Формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів під час навчання морфології в 10 класі. URL : <https://vseosvita.ua/2.fro2>.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів з підрозділами до них, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури, який нараховує 78 позицій, і 7 додатків. Повний обсяг дослідження – 111 сторінок, із яких 92 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ І ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ ПІД ЧАС ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ ІЗ МОРФОЛОГІЇ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

1.1. Лінгвістичні засади навчання морфології

Формування духовно багатой, національно свідомої мовної особистості, що вільно володіє вміннями і навичками послуговуватися засобами рідної мови в усіх видах мовленнєвої діяльності, є головною метою навчання української мови в сучасній профільній школі. Значною мірою рівень володіння мовою визначається рівнем опанування її граматичною системою. Учні повинні не лише засвоїти будову рідної мови, а й якомога краще оволодіти навичками її практичного використання, тому в чинних програмах з української мови вивчення граматики посідає чільне місце. Опрацювання граматичних законів і правил сприяє вмінню правильно та вільно формулювати свої думки, сприймати і розуміти чужі висловлення, забезпечує формування вмінь і навичок свідомого й доречного використання засобів мови в певних комунікативних ситуаціях.

Частини мови завжди були в центрі досліджень лінгвістів різних шкіл та напрямів, вони продовжують досліджуватися з різних точок зору, в різних аспектах сучасними науковцями.

Значний внесок у формування лінгвістичних засад вивчення граматики зробили вчені З. Бакум, О. Безпояско, А. Бондарко, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, Л. Звонська, О. Караман, С. Караман, І. Кучеренко, М. Плющ, О. Потєбня, В. Русанівський та ін.

Одним з розділів у сучасній граматиці є морфологія. Сучасні науковці О. Караман, С. Караман, І. Кучеренко, М. Плющ трактують морфологію як розділ граматики, в якому вивчаються явища, що характеризують граматичну

природу слова як граматичної одиниці мови, як учення про будову та розряди слів (частини мови), граматичні категорії і систему їх словозміни [31].

Як зазначає І. Вихованець, основними морфологічними одиницями є частини мови (морфологічні слова). Саме в них найпоказовіше відображаються особливості морфологічного ладу української мови [11, с. 8].

Класифікація розрядів слів (частин мови) була і є наскрізною проблемою морфології. Дослідники в різні періоди намагалися створити власні поділи слів на певні групи. Паніні та Яска [16, с. 20] в санскриті виокремлювали п'ять груп слів: ім'я, дієслово, прийменник, сполучник і частка. Аристотель [16, с. 20] вважав, що зі слів давньогрецької мови можна виділити чотири групи: ім'я, дієслово, вигук (член), зв'язка (сполучник). Діонісій Фракійський [16, с. 21] удосконалив класифікацію Аристотеля, він вважав за доречне всі слова грецької мови поділити на вісім груп: ім'я, дієслово, дієприкметник, вигук (член), займенник, прийменник, прислівник, зв'язка (сполучник). Саме Діонісій Фракійський та його вчитель Аристарх Самофракійський стали вживати поняття «частини мови». Класифікацію частин мови, запроваджену Аристархом Самофракійським та Діонісієм Фракійським, узяв за основу граматики слов'янської мови дослідник XVII ст. Мелентій Смотрицький [16, с. 21].

Лінгвістичні засади вивчення частин мови, їхньої класифікації закладали такі науковці, як О. Потебня, П. Фортунатов, В. Виноградов та ін. О. Потебня сформулював семантичний принцип класифікації частин мови, а П. Фортунатов – морфологічний [11, с. 14]. Також у науці панує думка, що розподіл слів на частини мови можна здійснювати за лексичним принципом, коли розглядається лексичне значення словоформи. Уважається, що найбільш обґрунтованою є класифікація частин мови за синтаксичним принципом, який досліджували у своїх розвідках В. Виноградов, М. Поспелов, О. Шахматов, Л. Щерба [11, с. 14]. Розподіл слів на частини мови за цим принципом залежить від синтаксичної ролі слова в реченні. Така класифікація дає змогу вирізнити самостійні та службові частини мови,

дієприкметники, дієприслівники, числівники, невідмінювані слова тощо.

В. Виноградов також розробив власну теорію частин мови.

Традиційна граматики виокремлює десять частин мови: іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, прийменник, сполучник, частка, вигук. Частини мови – граматичні класи (групи) слів, що розрізняються категоріальним значенням, притаманними їм морфологічними ознаками, синтаксичними властивостями в складі словосполучень та речень і за суфіксами [16, с. 22]. Частини мови як граматичні класи слів відрізняються:

1) спільністю категоріального значення, що абстраговане від лексичного значення (предметність в іменників, ознака предмета у прикметників, число у числівників, дія у дієслів, ознака ознаки у прислівників);

2) спільністю морфологічних категорій і правил словозміни (наприклад, рід, число, відмінок у іменників; вид, спосіб, час у дієслів);

3) тотожністю синтаксичних властивостей слів (наприклад, підмет і додаток у іменників, присудок у дієслів, означення у прикметників, обставина у прислівників);

4) спільністю суфіксів, за допомогою яких утворено відповідні слова (наприклад, суфікси іменників *-тель, -ець, -анин, -ик, -ник, -ист, -ізм, -ач, -ук*; суфікси прикметників *-н-ий, -ськ-ий, -аст-ий, -ан-ий, -ов-ий*; дієслівні суфікси *-ну-ти, -ича-ти, -ува-ти*) [16, с. 23].

З опертям на здатність чи нездатність слова (словоформи) бути членом речення І. Вихованець, К. Городенська [11] поділяють частини мови на самостійні та службові. Це один із принципів класифікації частин мови. Є слова (словоформи), що можуть бути членами речення (*Україна, незалежний, відстоювати, наполегливо*), виконувати номінативну функцію і вживатися в реченні як його компоненти. Такі слова (словоформи) називаються самостійними. Інші слова самостійними членами речення бути не можуть, вони входять до складу речення тільки разом із самостійними членами (*і, але,*

бо, якщо, щоб, не, ні, би, під, над, через, адже та ін.) і вказують на зв'язок між словоформами або на відношення мовця до висловлюваної думки. Такі слова називаються службовими. Тобто за таким принципом частини мови поділяються на самостійні й службові [11]. Уважається, що розподіл частин мови на самостійні та службові досить умовний, бо самостійні слова можуть втрачати лексичне значення і переходити у службові. В українській морфології поділено частини мови на повнозначні й неповнозначні, «за наявністю чи відсутністю у слові лексичного (співвідносного з поняттям) і граматичного значень» [11]. У сучасній морфології вважається, що службові слова мають лексичне значення, оскільки кожне слово має як лексичне, так і граматичне значення [31, с. 86].

А. Загнітко [25] зазначає, що сучасна класифікація частин мови є певним конгломератом із семантичного, морфологічного і синтаксичного принципів. У мовознавстві зазначено, що традиційна класифікація є недосконалою. Для визначення частин мови науковці застосовують гомогенну (за одним критерієм) або гетерогенну (за кількома різними критеріями) класифікації. І. Вихованець вирізняє за комплексним принципом п'ять частин мови: іменник і дієслово як центральні частини мови і прикметник, числівник та прислівник як периферійні частини мови [11]. За семантико-граматичними ознаками слова поділяються на п'ять частин мови. Серед частин мови протиставлені один одному із семантичного погляду іменник як частина мови, що називає предмет, і дієслово, прикметник, числівник і прислівник, які по-різному називають ознаки [11]. У сучасному мовознавстві морфологія як наука посідає важливе місце серед інших лінгвістичних дисциплін та активно розвивається.

У шкільному курсі української мови традиційно виокремлюють десять частин мови, поділяючи їх на самостійні (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник), службові (прийменник, сполучник, частка) та вигук. У шкільній програмі вивченню морфології приділено багато уваги. На пропедевтичному етапі в початковій школі (1–4 класи) учні

ознайомлюються із самостійними частинами мови: іменником, прикметником, числівником, займенником, дієсловом та прислівником (оглядово), з деякими категоріями та ознаками цих частин мови. На етапі систематичного вивчення морфології в шостому та сьомому класах відбувається розгляд морфологічних явищ. У шостому класі вивчаються іменні частини мови: іменник, прикметник, числівник та займенник. На вивчення цих частин мови програмою виділяється 58 годин. У сьомому класі розглядаються дієслово, дієприкметник, дієприслівник, прислівник, також службові частини мови (прийменник, сполучник, частка) та вигук. На опрацювання цього навчального матеріалу пропонується виділити 53 години. У 8–9 класах програмою передбачено вивчення морфології під час роботи над іншими розділами мовознавства [70].

У 10–11 класах навчання української мови відбувається за програмами рівня стандарту та профільного рівня (філологічний напрям, профіль – українська філологія). Програми затверджені наказом МОН від 23.10.2017 року № 1407 [71]. У профільних класах здобувачі освіти поглиблюють та систематизують вивчене з морфології у попередніх класах. У 10 класі на вивчення теми «Українська морфологія як розділ мовознавства про частини мови», поглиблення і систематизацію знань із морфології рекомендовано 30 годин. В 11 класі не відведено окремих уроків на вивчення теми «Морфологія», але проводиться повторення навчального матеріалу під час підготовки до державної атестації, на етапі узагальнення і систематизації найважливіших відомостей з української мови [71, с. 139].

Як уже зазначалося раніше, у 10 класі профільної школи відбувається поглиблення і систематизація знань із морфології, розглядаються самостійні та службові частини мови. Формування екологічної грамотності й здорового способу життя під час поглиблення і систематизації знань із морфології ґрунтується на певних лінгвістичних засадах, що є основою теорії та практики вивчення частин мови в профільній школі. Вважаємо, що для формування ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий

спосіб життя» найбільш ефективним є вивчення, поглиблення і систематизація знань саме про самостійні частини мови, тому лінгвістичні засади навчання службових частин у магістерській роботі розглядатися не будуть.

У 10 класі профільної школи опрацювання теми «Українська морфологія як розділ мовознавства про частини мови» починається з визначення таких понять: морфологічні норми; граматичні категорії, граматичні значення і граматичні форми, основні способи вираження граматичних значень; словозміна; парадигма; словоформа; взаємоперехід частин мови. На розгляді цих понять зупинимося в цьому розділі магістерської роботи.

Розглянемо, як визначаються ці теоретичні поняття в сучасній морфології.

З погляду Н. Бондаренко [16], морфологічні норми – це загальноприйняті правила вживання граматичних форм слів, що вивчає морфологія. Морфологічні норми регулюють вибір варіантів граматичної форми висловлювання. У мові можливі кілька варіантів висловлення, тому від вибору найдоречнішої морфологічної форми залежить смислова точність, логічна послідовність, чіткість, оригінальність викладу власної думки.

Морфологічні норми літературної мови передбачають правильний вибір граматичної форми слова:

- визначення граматичного роду іменника;
- визначення числа іменника;
- утворення відмінкових іменників;
- утворення ступенів порівняння прикметників;
- відмінювання числівників;
- утворення особових форм дієслова;
- утворення наказового способу дієслова [16, с. 55].

Основні морфологічні норми, які найчастіше порушуються мовцями, стосуються вживання іменників, прикметників, числівників, займенників,

дієслів, дієприкметників. Наприклад, відмінювані іменники належать до одного з трьох родів або спільного роду. Мовознавці загальні назви неістот відносять до чоловічого чи жіночого роду, хоча це іменники середнього роду (*депо, бюро*), назви осіб – відповідно до позначення іменником особи чоловічої або жіночої статі (*буржуа* – чоловічий рід, *фрау* – жіночий рід). У давальному відмінку іменники чоловічого роду 2-ої відміни мають закінчення *-ові, -еві (-єві)* й *-у, (-ю)*. Закінчення *-ові, -еві (-єві)* мають назви істот (*товаришеві, директорові*), а закінчення *-у, (-ю)* – назви неістот (*процесу*). Найбільш поширеною помилкою у вживанні прикметників є вживання слів *більш і менш* з простою формою вищого ступеня: *більш корисніший, менш корисніший*. Щодо вживання дієслів, слід надавати перевагу активним конструкціям: *Наша група добре виконала завдання, а не Завдання було добре виконано нашою групою* [62, с. 156]. Отже, морфологічні норми регулюють вибір варіантів, доцільність уживання тієї чи іншої частини мови, вони є підґрунтям грамотного усного і писемного мовлення.

Розгляд поняття «граматична категорія» є важливим аспектом навчання морфології. Як визначає І. Вихованець [11, с. 78], граматична категорія – це єдність двох або більше однорідних формально виражених граматичних явищ, протиставлених одне одному за значенням і засобами вираження. Наприклад, до однорідних явищ можемо віднести граматичне значення однини та граматичне значення множини, тому що обидва ці значення виражають загальне поняття числа, що об'єднує їх. Граматичні значення однини і множини також формально виражаються за допомогою закінчень, але одночасно протиставлені одне одному за такими ознаками:

1) за характером значення числа: однина означає один предмет, дію, ознаку одного предмета (*бабуся, пише, складний*), а множина – декілька предметів, дій, ознаку кількох предметів (*бабусі, пишуть, складні*);

2) за конкретним виявом спільних формальних засобів вираження: однина виражається закінченнями *-а (бабуся), -е (пише), -ий (складний)*, а множина виражається закінченнями *-і (бабусі, складні), -уть (пишуть)*.

Граматична категорія – явище двобічне. Складниками граматичної категорії є семантика (план змісту) і формальні показники семантики (план вираження). Не кожне граматичне явище може бути граматичною категорією. Протиставлення дієслів I та II дієвідмін не є граматичною категорією, тому що їхні флексії не виражають смислових відмінностей; загальні та власні назви не можуть вважатися граматичною категорією, тому що вони не розрізняються засобами вираження [16, с. 18].

Компоненти граматичних категорій за значенням і засобами вираження знаходяться в опозиційних відношеннях. Такі опозиційні складові граматичної категорії І. Вихованець, К. Городенська називають грамемами [11, с. 28] (термін «грамема» вперше застосували американські лінгвісти). Подамо приклади граем: дві граеми має категорія числа іменника (однини і множини); три граеми – дієслівна категорія способу (дійсного, умовного, наказового); з чотирьох граем складається категорія роду іменника (чоловічий, жіночий, середній та спільний рід); категорія відмінка має сім граем (називного, родового, давального, знахідного, орудного, місцевого, кличного відмінків). Опозиції граем за значеннями і засобами вираження – це сутність граматичної категорії [11, с. 28].

Своєю чергою граматичні категорії поділяють на два види:

1) словозмінні, що протиставляються в межах однієї лексеми (наприклад, іменникові категорії числа (*дерево – дерева*); відмінка (*козак – козака – козакові – козака – козаком – на козакові – козаче*); дієслівні категорії часу (*малюю – малював – малюватиму*); особи (*малюю – малюєш – малює*); числа (*малюю – малюють*);

2) класифікаційні (словотвірні чи лексико-граматичні), що не утворюють опозиційних словоформ у межах однієї лексеми без зміни лексичного значення (наприклад, іменникові категорії роду (*пан – пані*); істоти/неістоти (*корова – корівник*); прикметникова категорія вищого і найвищого ступеня порівняння (*смішний – смішніший – найсмішніший*) [16, с. 19].

Граматичні категорії поділяють також на морфологічні й синтаксичні. Морфологічні категорії – це іменникові категорії роду, числа, відмінка, істоти/неістоти, дієслівні категорії часу, виду, особи тощо. До синтаксичних категорій належать прикметникові категорії роду, числа, відмінка, категорія стану дієслів [16, с. 19].

Сучасні науковці пропонують відрізнити граматичні категорії від лексико-граматичних розрядів слів, тобто лексико-семантичних груп слів, які протиставлені за значенням, але не розрізняються засобами вираження (одиничні та збірні, конкретні й абстрактні, предметні та речовинні іменники; якісні та відносні прикметники; особові та безособові дієслова, способи дієслівної дії та ін.). Це різнотипні граматичні значення. Кожна частина мови має свої граматичні категорії [16, с. 20].

Зазначимо, що серед мовознавців немає одностайної думки щодо належності деяких граматичних категорій до класифікаційних чи словозмінних, морфологічних чи синтаксичних.

З опертям на словник лінгвістичних термінів [13] визначимося тепер з такими поняттями, як «граматичне значення» і «граматична форма». Значення – це зв'язок звукового комплексу з денотатом (лат. *denotatus* – позначуване), зв'язок формується в мовній свідомості людей і передається з покоління в покоління. Значення буває лексичне і граматичне [16, с. 13]. Лексичне значення – це назва, яка формується в процесі діяльності людини, її отримують предмет, явище, поняття в період виникнення (наприклад, *ліс – територія з високою щільністю дерев*). Граматичне значення слова утворюється на основі лексичного, воно є вищим рівнем узагальнення.

Граматичне значення – це спільна семантика кількох граматичних одиниць одного класу, яка має в мові регулярне (постійне, стандартне) вираження [16, с. 14]. Наприклад, суфіксами *-ист, -ер, -ар, -тель, -ник* зазвичай виражається граматичне значення «особа за професією» (*тракторист, кіоскер, килимар, учитель, пасічник*).

До граматичних належать узагальнене значення слів як частин мови, значення минулого часу, значення жіночого роду, значення називного відмінка (у сфері морфології) і значення предикативності, значення суб'єкта, значення об'єкта, значення підрядності та сурядності (у сфері синтаксису) [16, с. 15].

У галузі словотвору вирізняються три групи граматичних (словотвірних) значень:

1) мутаційне (словотвірне значення, при якому лексичне значення твірного слова після приєднання форманта змінюється в похідному слові): *ліс* – *лісник*;

2) транспозиційне (словотвірне значення, при якому лексичне значення твірного і похідного слова після приєднання форманта залишається незмінним, змінюється лише частиномовне значення): *білий* – *білизна*;

3) модифікаційне (словотвірне значення, при якому лексичне і частиномовне значення похідного слова залишаються незмінними, а змінюється лише оціночний відтінок): *Світлана* – *Світланочка* [16, с. 14].

Слів без лексичного і граматичного значень не буває. У кожній граматичній одиниці поєднуються лексичне і граматичне значення. Як уже зазначалося, граматичне значення формується на основі лексичного.

За природою граматичні значення поділяють на реляційні (синтаксичні) і референційні (несинтаксичні). Синтаксичним називають таке граматичне значення, яке виникає внаслідок сполучуваності однієї граматичної одиниці з іншою: граматичне значення відмінків (знахідний відмінок у слові *книга* формується в результаті синтаксичного зв'язку зі словом *читаю*), граматичне значення єднальних, розділових і протиставних сполучникових конструкцій (*читаю і думаю; то читаю, то думаю; читаю, але думаю*). Несинтаксичним є граматичне значення, яке формується в надрах граматичної одиниці незалежно від зв'язку з іншими одиницями в реченні або словосполученні та відображає властивості предметів і явищ

позамовної діяльності: значення числа, значення роду, значення часу, значення місця, засобів дії [16, с. 15].

Граматичне значення є узагальненням лексичних значень, яке виражається формальними мовними засобами. Залежно від рівня узагальнення виокремлюють загальні і часткові (окремі) граматичні значення. Загальні категоріальні значення виражаються частковими (окремими) категоріальними значеннями. Наприклад, загальне категоріальне значення предметності (іменник) виражається частковими категоріальними значеннями істоти/неістоти, роду, числа, відмінка тощо [16, с. 15].

Граматичне значення може бути вираженням (експліцитним) і прихованим, невираженням (імпліцитним). Наприклад, у слові *води* значення родового відмінка є експліцитним (вираженням закінченням *-и*); а у слові *вод* значення родового відмінка множини імпліцитне (засіб його вираження прихований). Імпліцитні засоби ще називають нульовими [16, с. 15].

Граматичне значення має свою форму вираження, яка називається граматичною. У традиційній граматиці термін «граматична форма» має такі значення:

- 1) мовні засоби, за допомогою яких виражається граматичне значення (наприклад, родовий відмінок слова *день* виражається закінченням *-а: дня*);
- 2) форма відмінюваних слів (словоформа), тобто один із компонентів парадигми слова (наприклад: будь-який з чотирнадцяти форм слова *декан*: *декан, декана, декану, деканом, декани, деканів*) [16, с. 15].

Граматичні форми слова (словоформи) – різновиди одного й того ж самого слова, що тотожні лексично, але протиставлені граматичним значенням. Словоформи мають спільне лексичне значення (*думаю, думаєм, думає, думаємо, думаєте, думають*) і є конкретними представниками слова в мовленні [16, с. 16].

Граматичну форму розглядають також як мовний знак, за допомогою якого постійно, стандартно виражається граматичне значення. Наприклад, граматичне значення іменника називного відмінка однини жіночого роду

постійно виражається закінченням *-а*: *рука, книга*. До граматичних форм як засобів вираження граматичних значень належать закінчення, префікси, суфікси, наголос, службові слова, чергування звуків, суплетивізм, порядок слів, редуплікація, нульові засоби вираження, інтонація, синтаксичний зв'язок [16, с. 16].

Є два типи граматичних форм: аналітичні (складені) і синтетичні (прості): *читати – буду читати*. Також існує комбінована (аналітико-синтетична) граматична форма: *в лісі – місцевий відмінок*. Сукупність граматичних форм утворюють морфологічне слово, становлять граматичну систему мови [16, с. 16]. І. Вихованець зазначив: «Слова без граматики – це наче тіло без хребта. Сила граматики в тому, що вона виструнчує мову, групує нескінченну кількість слів в обмежене коло класів, що творять абстрактні граматичні категорії, наприклад, роду, числа, відмінка, дієвідміни тощо. Саме граMATика робить теоретичні знання нашим практичним умінням» [11, с. 21].

Упорядковану сукупність граматичних форм слова називають парадигмою. За визначенням С. Карамана, парадигма – система форм, співвідносних із певною системою синтаксичних граматичних значень [31, с. 178]. Парадигму мають тільки змінювані слова: іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова, дієприкметники. У словах, що не виражають граматичних видозмін як синтаксичних властивостей слова (у них це нульовий показник), виступає одна словоформа. Це так звані незмінювані слова. Парадигму незмінюваних слів називають нульовою [31, с. 178].

Формальними засобами вираження граматичних значень є:

- флексія, зокрема й нульова: *земл-я, земель*;
- суфікси, префікси, постфікси (формотвірні і словотвірні): *мати – матері, учень – учениця, копати – викопати, купати – купатися*;
- наголос: *вОди – водИ, рУки – рукИ, винОсити – виносИти*;
- службові слова: *подумав би* (умовний спосіб),
- чергування голосних: *день – дня, вибрати – вибирати, зима – зим*;

- чергування приголосних: *рука – руці – ручний – руків'я*;
- суплетивізм (утворення різних основ): *ловити – піймати; я – мене; ми – нам; іти- ходити*;
- словопорядок: *Інтерес породжує любов; Любов породжує інтерес*;
- редуплікація (повторення): *Небо блакитне-блакитне; На долині туман, на долині туман упав, мак червоний в росі, мак червоний в росі купав* (В. Діденко);
- нульові засоби вираження (імпліцитні): *люблю кіно* (значення знахідного відмінка виражається нульовим засобом), *незадоволений шоу* (значення орудного відмінка виражене нульовим засобом):
- інтонація: *Я тобі, друже, кажу*;
- синтаксичний зв'язок: *нове кашне* (середній рід), *наші таксі* (множина), *люблю кіно* (знахідний відмінок), *не люблю кіно* (родовий відмінок) [16, с. 18].

Видозміни слова, що служать для вираження його синтаксичних властивостей, тобто відношень між словами, називають словозміною. Словозміна (також флексія) – системне творення різних форм слова відповідно до його синтаксичної ролі в реченні без зміни лексичного значення за допомогою:

- змінних морфем-афіксів і постфіксів: *стол-а, -и, -ів; стой-у, -иш, -а-ти-му*;
- зміни основи слова (внутрішня флексія): *стіл – стол-а; стій – стой-у*;
- зміни наголосу: *рікИ – рІки*;
- зміни суфікса: *гарн-ий, гарніш-ий*;
- зміни префікса: *пис-а-ти – на-пис-а-ти*;
- сполучення флексійної форми слова з прийменником: *на стол-і, на стол-ах* [16, с. 19].

Словозміну спостерігаємо при відмінюванні іменника, прикметника, займенника, числівника за відмінами, а в них відмінками, числами, родами; дієслова за дієвідмінами, способами, часами, особами, числами, родами

(у минулому часі та умовному способі), видами, станами. Упродовж розвитку мови окремі категорії зазнали суттєвих змін: наприклад, зникли форми двоїни, розрізнювання родів у множині, зникла іменна відміна прикметника, система минулих часів (аористу, імперфекту) та ін. Проте розвинулися категорія живих істот та осіб (*бачу воїна, воїнів, коня, коней, але: бачу стіл, столи*); система видів (*робити – зробити*); нова синтетична (флексійна) форма майбутнього часу (*писатиму – писатимеш*); нова форма наказового (*вірмо, вірте*), умовного (*я писав би, ми писали б*) способів та ін. Словозміну сучасної української мови досліджували Д. Гринчишин, І. Кучеренко, М. Леонова, А. Матвієнко, В. Русанівський та ін. [5].

Як зазначають О. Безпояско, К. Городенська, В. Русанівський [5], об'єктом морфології є також словоформи, у яких виражаються граматичні характеристики слова незалежно від його синтаксичних властивостей. Наприклад, форми ступенів порівняння прикметників і прислівників, інфінітив, дієприслівник. Словоформа – основний носій граматичного значення. Самостійні слова в реченні називають певні явища і вживаються в певних граматичних формах, тобто у вигляді словоформ. Мовознавці розрізняють словоформи лексичні, морфологічні, синтаксичні.

Лексичні словоформи (лексеми) виконують номінативну функцію. У нашій уяві вони існують у нейтральній формі, з кожним словом пов'язаний певний узагальнений образ. У словниках лексичні словоформи фіксуються в початковій формі (наприклад, іменник – у формі називного відмінка однини або множини, якщо іменник в однині не вживається; прикметник – у формі однини чоловічого роду; дієслово – у неозначеній формі та ін.) [5].

Морфологічні словоформи відтворюють можливості частини мови відображати різні відносини між окремими явищами дійсності, внутрішнього стану людини. Іменник має 14 словоформ, прикметник – 24 словоформи, числівник – 6 відмінкових словоформ (окрім числівників *один, тисяча, мільйон* і под.), дієслово має приблизно 37 словоформ. Морфологічні словоформи існують лише як можливість, вони позбавлені конкретності,

вони багатозначні. Наприклад, словоформа *друга* (родовий відмінок) може означати і суб'єкт дії (*допомога друга*), і об'єкт (*зустріч друга*), і присвійність (*книга друга*), і частину від цілого (*плече друга*), і відсутність (*немає друга*) тощо. Значення морфологічної словоформи сприймається як конкретне тільки в реченні [16, с. 20].

Синтаксичні словоформи – це різні форми самостійних частин мови, які використовують задля творення словосполучень або речень. Синтаксичні словоформи є відбитком конкретних відношень між явищами дійсності чи внутрішнього стану людини. Словоформа *друга* в реченні або словосполученні набуває конкретного значення – значення присвійності, якщо ми хочемо повідомити, кому належить книжка (*книга друга*). Слід зазначити, що найбільш інформаційно насиченими є словоформи іменників та дієслів. Словоформи прикметників, числівників, дієприкметників виконують у реченні підпорядковану роль [16, с. 21].

Актуальною в мовознавстві є проблема перехідних явищ у системі частин мови, яку досліджували науковці І. Вихованець, А. Габай, К. Липський, В. Русанівський. Частини мови становлять єдину систему дванадцяти лексико-граматичних класів слів. Але в українській мові є багато слів, які не закріплені за певними частинами мови, вони можуть переходити з однієї частини мови в іншу: *Наше майбутнє життя буде мирним* і *Наше майбутнє буде мирним*. Граматичним підґрунтям перехідних явищ у системі частин мови є зміна синтаксичної функції слова. Виділяють такі типи перехідних явищ:

1) субстантивація, тобто перехід інших частин мови в іменники (*наречена, майбутнє, солодке, Синельникове* та ін.);

2) ад'єктивація – перехід інших частин мови у прикметники (*смажене, будь-який, так собі*);

3) прономіналізація – перехід інших частин мови в займенники (*море сліз, хмари мух, був один, дайте другу тему*);

4) вербалізація – перехід інших частин мови в дієслова (*цитуй!, геть!*);

5) нумералізація – перехід інших частин мови в числівник (*раз – два рази, кілька разів*);

6) адвербіалізація – перехід інших частин мови у прислівники (*страх як хотілося, запросити геть усіх*);

7) препозиціоналізація – перехід інших частин мови в прийменники (*назустріч сонцю, навколо будинку*);

8) кон'юнкціоналізація – перехід інших частин мови в сполучники (*доки, поки, чим, коли*);

9) партикуляція – перехід інших частин мови в частку (*Який чудовий світ!*);

10) інтер'єктивізація – перехід інших частин мови у вигуки (*Боже! Що ти собі думаєш?!*) [16, с. 312].

Зазначимо, що наявність в українській мові перехідних явищ свідчить про живі процеси розвитку в системі частин мови.

У роботі з розглянутими вище теоретичними поняттями апелюємо до розвідок сучасних лінгводидактів, що досліджують у своїх наукових працях явища морфології (О. Безпояско, І. Вихованець, К. Городенська, О. Горошкіна, Д. Гринчишин, О. Караман, С. Караман, О. Копусь, І. Кучеренко, М. Плющ, Л. Попова, Н. Прохоренко, О. Решетілова, В. Русанівський, М. Степаненко, В. Тихоша та ін.). Сучасні мовознавці прагнуть удосконалити термінологічний апарат як лінгвістики загалом, так і української морфології як розділу мовознавства зокрема. Зазначимо, що наука про частини мови постійно розвивається.

Отже, можна стверджувати, що лінгвістичні засади є ключовими для формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів під час навчання морфології в профільній школі.

1.2. Характеристика ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя»

Програма з української мови для профільного навчання учнів 10–11 класів (філологічний напрям, профіль – українська філологія) з опертям на Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти (2003), «Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей ціложиттєвої (всезиттєвої) освіти» (2006) та на інші документи міжнародної спільноти визнає компетентнісний підхід у навчанні провідним. У науковій літературі зазначено, що компетентнісний підхід спрямований не лише на здобуття знань з окремих предметів, а й на вміння ефективно застосовувати їх на практиці. Акцент у сучасній освіті зміщено на досягнення практичних результатів, досвід особистої діяльності, які спрямовані на формування життєво необхідних знань і вмінь. У зв'язку із зазначеним вище розглянемо поняття «компетентність».

Поняття «компетентність», «ключова компетентність» з'явилися в європейській педагогічній науці ще наприкінці ХХ століття (наприклад, у 1992 році у проєкті Європейського Союзу «Середня освіта в Європі» уперше сформульовано поняття «ключова компетентність»). У доповіді ЮНЕСКО поняття «компетентність» описується як «сукупність кваліфікаційних навичок і соціальної поведінки, здатність працювати в групі, виявляти ініціативу» [68].

Одними з перших у європейській педагогіці розгорнуте тлумачення поняття «компетентність» дали Р. Вайт і Дж. Равен. Вони зазначили, що компетентність складається з великої кількості відносно незалежних компонентів, як когнітивних, так і емоційних [9].

Європейські дослідники в основу поняття «компетентність» покладають ідею виховання особистості, що має не тільки високі моральні якості, необхідні знання, професіоналізм, а й здатна брати на себе відповідальність за певну діяльність, уміє діяти відповідно до певних

ситуацій, приймати зважені рішення, застосовуючи набуті знання. Дж. Каллахан (Ірландія) визначав компетентність як «загальні здібності, що ґрунтуються на знаннях, досвіді, цінностях, які особистість розвинула в процесі освіти та практики» [9]. Г. Халаш (Угорщина) розглядав цю категорію так: «Компетентність – широкий спектр соціальних, комунікативних умінь, заснованих на знаннях, досвіді, цінностях, отриманих у процесі навчання» [9]. Б. Рей вважав, що компетентність – це не тільки продукт, а й процес [9]. На думку французького дослідника Ж. Перре, компетентністю є ключові уміння та навички, що можуть використовуватися в різних контекстах у новій ситуації [9].

В українській науці концепція поняття «компетентність» запропонована І. Бехом, який співвідносить компетентність із досвідом суб'єкта у певній життєвій сфері [8]. У наукових розвідках З. Бакум, О. Біляєва, О. Горошкіної, М. Вашуленка, С. Карамана, О. Марущак, В. Мельничайка, О. Овчарук, М. Пентиліук, Р. Шостака та ін. уточнено зміст понять «компетентність» та «компетенція», розкрито теоретичні основи компетентнісного підходу [3, с. 34]. На думку українських науковців О. Митника, О. Пометун та ін., «компетентність – це комплекс знань, умінь та ставлень, що є результатом навчання і дозволяють людині розв'язувати проблеми в різних сферах життя» [55, с. 12].

Відповідно до програми з української мови для профільного навчання учнів 10–11 класів (філологічний напрям, профіль – українська філологія) та Національного освітнього глосарію, «компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особистості успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному освітньому рівні» [71, с. 132]. Отже, компетентність – це набута здатність особистості до самостійної ефективної діяльності.

Однією з ключових компетентностей у сучасній освіті визначено «Екологічну грамотність і здоровий спосіб життя». Видатний український педагог-новатор і публіцист В. Сухомлинський зазначав, що в основі мислення і творчості дитини покладено природу. Він стверджував, що ставлення до рідного краю як частини природи необхідно формувати у людини ще з раннього віку, повага до навколишнього світу є важливим складником гармонійного розвитку особистості [61]. Тому формування екологічної компетентності учнів є чи не найголовнішим завданням сучасної освіти, зокрема профільної школи.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури ЮНЕСКО в співпраці з Дитячим фондом Організації Об'єднаних Націй ЮНІСЕФ представили концептуальну модель для розроблення освітніх програм, яка має чотири виміри навчання:

- учитися знати (пізнавати, вчитися);
- учитися застосовувати знання (діяти);
- учитися бути (жити в злагоді з собою);
- учитися жити разом (жити в мирі та злагоді з іншими).

З огляду на запропоновану чотиривимірну модель навчання, можна визначити такі етапи формування ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя»:

- екологічна грамотність;
- екологічна освіченість;
- екологічна компетентність;
- екологічна культура.

Екологічна грамотність передбачає наявність у здобувачів освіти певних знань з означеної теми, усвідомлення ними екологічних проблем. Екологічна освіченість – це систематизація знань з екології, вміння застосовувати на практиці та транслювати ці знання. Екологічна компетентність – це передусім особистісне ставлення до навколишнього середовища та готовність відповідати за наслідки власної екологічної

діяльності. Екологічна культура – свідома діяльність особистості щодо захисту довкілля та збереження власного здоров'я.

Складниками екологічної компетентності є когнітивний (знання); ціннісно-етичний (особистісне ставлення до проблеми); поведінковий (відповідальність за свою діяльність); мотиваційний (мотивація до цивілізованої взаємодії з природою); особистісний (свідомо екологічна поведінка) [29, с. 52].

За статтею 12 Закону України «Про освіту» метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованої взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності [26, с. 5]. Реалізація цієї мети передбачає формування низки ключових компетентностей, серед яких, як уже було зазначено, компетентність «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» посідає одне з чільних місць.

У концепції «Нова українська школа» розглянуто складник означеної компетентності: ставлення до природи як до джерела самосвідомості й духовності; ставлення до людини як до частини і результату еволюції природи; усвідомлення діяльності людини та її потреб як чинника руйнування довкілля; усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини; формування ставлення до природи як універсальної цінності; уміння раціонально користуватися природними ресурсами в межах сталого розвитку; визнання за об'єктами природи права на існування незалежно від користі для людини, яку вони несуть у собі; усвідомлення значущості здорового способу життя, фізичного розвитку й підготовки для повноцінного життя людини; здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя [34, с. 5–6].

У програмі для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів філологічного напрямку зазначені можливості предмета

«українська мова» у формуванні ключових компетентностей, зокрема ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя». Екологічна грамотність розглядається як здатність виявляти активну життєву позицію в питаннях захисту довкілля; готовність дотримуватися здорового способу життя й пропагувати його [71, с. 136].

Профільна школа, використовуючи можливості предмета «українська мова» під час поглиблення і систематизації знань із морфології, виховує у здобувачів освіти готовність зберігати природні ресурси для сьогодення і майбутніх поколінь; позитивне ставлення до здорового способу життя; готовність управляти конфліктом; толерантне ставлення до різних поглядів; здатність довіряти й викликати довіру й співчуття; прагнення до набуття знань про цілісну наукову картину світу для суспільно-технічного поступу [71, с. 133].

Випускник профільної школи повинен уміти використовувати ефективні комунікативні стратегії для співпраці у групі; враховувати вплив слова на психічне здоров'я людини, відповідально використовувати мовні виражальні засоби; застосовувати комунікативні стратегії для протистояння деструктивним та маніпулятивним впливам, що є загрозою здоровому способу життя; конструктивно спілкуватися в різних соціальних середовищах задля свободи особистості, досягнення соціальної захищеності, сімейного щастя, можливості кар'єрного зростання та ін.; не завдавати шкоди довкіллю у процесі власної діяльності; сприймати довкілля як життєдайне середовище; бережливо ставитися до природи як важливого чинника реалізації особистості; при цьому розуміти переваги здорового способу життя [71, с. 136].

Ключова компетентність «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» завдяки можливостям предмета «українська мова» в профільній школі реалізується через використання таких навчальних ресурсів:

- тексти, які сприяють гармонізації психоемоційного стану;

- твори, які містять моделі досягнення свободи особистості, сімейного щастя, соціальної захищеності, кар'єрного зростання та ін.;
- дискусії про людину і довкілля;
- аналіз літературних творів (епізодів) екологічного спрямування;
- усні або письмові презентації в рамках дослідницьких проєктів тощо [71, с. 137].

Означена компетентність у профільній школі впроваджується через наскрізні лінії: «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність».

Ключова компетентність «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» полягає в прагненні особистості позитивно впливати на довкілля та здоров'я людей, в усвідомленні необхідності підтримки власного фізичного та психічного благополуччя. Ця компетентність містить такі характеристики:

1) екологічна освіта (здобувач освіти повинен розуміти основні принципи функціонування екосистем, усвідомлювати вплив людства на природу, необхідність раціонального використання ресурсів та замислюватися над проблемами, що пов'язані з втручанням у навколишнє середовище);

2) здоровий спосіб життя (людина повинна дбати про своє фізичне та психічне здоров'я, формувати навички, які стосуються правильного харчування та регулярної фізичної активності, що допомагає уникати шкідливих звичок і стресу);

3) свідомий споживач (учень повинен уміти робити свідомий вибір товарів та послуг, враховуючи екологічні аспекти, уникати використання одноразової продукції й підтримувати практику вторинного використання і рециклінгу);

4) екологічна активність (учень старшої школи повинен мати активну громадянську позицію, долучатися до екологічних ініціатив на рівні навчального закладу або інших спільнот);

5) свідомий громадянин (випускник старшої школи розуміє важливість збереження природи й власного здоров'я як для окремої людини, так і для суспільства; він готовий впливати на прийняття рішень, спрямованих на захист природи і здоров'я) [24, с. 50].

Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя – це невід'ємні аспекти сучасного життя, що сприяють формуванню здорового суспільства й допомагають зберегти майбутнє планети. Відповідно, проблема екологічної освіти є надзвичайно актуальною в Україні, має пріоритетне значення як для сьогодення, так і для майбутнього. Людина, яка дотримується здорового способу життя, компетентна у сфері екології, чітко усвідомлює власну відповідальність за стан навколишнього середовища. Завдання сучасної школи – сформувати у здобувача освіти особливу систему цінностей, що орієнтована на збереження природи та здоров'я людини.

Значний внесок у розвиток екологічної освіти внесли дослідження науковців Т. Байбари, Н. Бібик, В. Бондаря, В. Вербицького, А. Захлібного, Н. Коваль, Є. Морозової, О. Онопрієнко, О. Пометун, І. Пономарьової, О. Савченко, Н. Яценко. Але зазначимо, що одностайність до визначення поняття компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» у науці відсутня.

Так, А. Захлібний, І. Пономарьова, Н. Яценко погоджуються з тим, що в основу екологічної грамотності покладено формування екологічних знань учня. Важливим для формування усвідомленої екологоорієнтованої поведінки є особиста мотивація дитини до участі у вирішенні екологічних проблем. Можна зазначити, що екологоорієнтована поведінка – важлива складова характеристики особистості. Вона ґрунтується на розумінні законів природи, що є визначальними для життя людини, й проявляється в дотриманні моральних та правових принципів природокористування [24, с. 54].

Екологічна освіченість є одним з головних компонентів екологічної культури особистості, а екологічна грамотність – це її основа. Формування цих складників відбувається в процесі екологічної освіти. За визначенням

Г. Пустовіт, екологічна освіта – безперервний процес навчання, виховання і розвитку особистості, спрямований на формування системи наукових та практичних знань і умінь, ціннісних орієнтацій, морально-етичних і естетичних відносин, що забезпечують екологічну відповідальність особистості за стан і поліпшення соціоприродного середовища [56, с. 153].

Згідно з Тематичним словником-довідником суспільствознавчих термінів, «екологічна грамотність – рівень природничо-наукових знань, спеціальних умінь і навичок, а також моральних якостей людини, що дозволяють йому свідомо брати участь у природоохоронній діяльності» [64]. Отже, екологічна грамотність розглядається як певні екологічні знання, уміння і навички, а також моральні якості людини.

З огляду на сказане поняття «екологічна грамотність» як педагогічна категорія означає процес навчання, виховання і розвиток особистості, що спрямований на систематизацію наукових знань і практичних вмінь та навичок, ціннісних векторів поведінки і діяльності, що забезпечують відповідальне ставлення до навколишнього природного і соціального середовища та екологічно доцільного способу життя.

Основу екологічної грамотності становлять екологічні знання, які з'ясовують сутність природних явищ, генерують уявлення про цілісність природи, впливають на формування екологічного мислення та наукового підходу у ставленні до навколишнього середовища. Екологічна грамотність здобувачів освіти обумовлена індивідуальними і віковими особливостями, рівнем знань про закономірності функціонування природних систем, умінням аналізувати взаємодію людини з довкіллям у процесі природоохоронної діяльності та сформованістю ціннісного ставлення до природи.

Формування екологічної грамотності учнів здійснюється в результаті цілеспрямованого навчання, під час якого учні отримують екологічні знання з різних предметів, зокрема на уроках української мови в профільній школі.

Отже, екологічна освіта та виховання, соціалізація особистості дитини є підґрунтям екологічної грамотності й здорового способу життя учнів.

1.3. Психологічні чинники формування екологічної грамотності і здорового способу життя учнів та учениць під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі

Проблема збереження довкілля, здоров'я теперішнього і майбутнього поколінь є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави на сучасному етапі. Формування ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» саме в профільній школі спрямоване на виховання особистості, яка свідомо ставиться до збереження власного здоров'я, готова пропагувати здоровий спосіб життя та здатна виявляти активну життєву позицію в питаннях захисту довкілля [71, с. 148]. Здобувачі освіти профільної школи – це діти старшого шкільного віку. Урахування психологічних чинників формування їхньої особистості є важливою складовою роботи вчителя в профільній школі.

Краще зрозуміти закономірності розвитку особистості на різних стадіях її життя, специфіку окремих вікових етапів дозволяє періодизація життєвого шляху дитини, яка пропонується сучасною віковою психологією. Різні погляди подано в наукових розвідках таких дослідників: П. Блонського, Л. Виготського, К. Гетчинсона, Е. Еріксона, Р. Заззо, Е. Клапареда, Л. Колберга, Е. Меймана, Ж. Піаже, Д. Селлі, З. Фрейда, Ст. Холла, В. Штерна та ін.

В основу вікової періодизації П. Блонського, наприклад, покладено розвиток кісткових тканин, головним критерієм є поява та зміна зубів у дитини. Додатковим чинником, що характеризує психічний розвиток, на думку науковця, є темперамент. Розвиток особистості значною мірою пов'язаний з темпераментом і конституцією дитини, П. Блонський доводив, що кожній стадії розвитку відповідає певний темперамент, який є типовим. Наприклад, невпевненість у собі, закритість підлітків дослідник пояснював саме особливостями темпераменту цього вікового етапу [65, с. 100].

Однією з перших у віковій психології вважають періодизацію К. Гетчинсона, що ґрунтується на теорії рекапітуляції. К. Гетчинсон виокремлює 5 етапів розвитку дитини, критерій – спосіб добування їжі [65, с. 98].

У періодизації Р. Заззо етапи дитинства співвідносні зі стадіями виховання і навчання дитини [65, с. 99]. Ще один приклад – періодизація З. Фрейда, який вважав, що головним критерієм вікової періодизації є сексуальний розвиток як рушійна сила розвитку всіх сторін особистості, інтелектуальний чинник при цьому практично не враховувався [65, с. 100]. Ж. Піаже, на відміну від З. Фрейда, у віковій періодизації спирається на поняття етапів і стадій розвитку інтелекту, протягом яких відбувається становлення основних інтелектуальних структур, які забезпечують адаптацію до змінних умов життя [65, с. 103].

Л. Кольберг, з опертям на розвідки Ж. Піаже, пов'язував етапи морального розвитку дитини з її інтелектуальним розвитком. Л. Кольберг, як і Ж. Піаже, зазначав, що зміна стадій морального розвитку дитини співвідноситься із загальними когнітивними віковими змінами. Науковець вважав, що на моральний розвиток впливає загальний рівень освіти, спілкування дитини з однолітками, дорослими, бажання отримати заохочення за хорошу поведінку тощо [65, с. 106].

Дж. Селлі стверджував, що основні психічні процеси формуються за життя дитини, психічний розвиток людини ґрунтується на законах асоціацій. Розвідки Дж. Селлі продемонстрували, що першими з'являються асоціації за подібністю, згодом поступово формуються образи предметів, що ґрунтуються на асоціаціях за суміжністю, у подальшому формуються асоціації за контрастом. З опертям на результати досліджень Дж. Селлі виокремлює основні етапи в емоційному, пізнавальному і вольовому розвитку дитини, які необхідно враховувати в її навчанні [65, с. 108].

Е. Мейман намагався поєднати закони асоціацій Дж. Селлі з теорією рекапітуляції Ст. Холла, створивши власну періодизацію психічного розвитку, яка відповідає певним етапам інтелектуального становлення

дитини. Він доводив, що інтелект є фундаментом психічного розвитку дитини, стверджував, що вік від 7 до 12 років – це етап аналізу, на якому треба починати систематичне навчання (наприклад, навчання морфології в середній школі). На цій стадії дитина намагається усвідомити загальні поняття, поділити їх на певні частини, а потім сформуванати власне уявлення про них. З погляду Е. Меймана, вік від 12 до 16 років – це період розсудливого синтезу, коли формується операційне мислення, дитина синтезує ті окремі поняття, які засвоїла на попередньому етапі. Це стадія, коли особистість здатна формувати наукове уявлення про навколишній світ, тому поглиблення і систематизація знань із морфології будуть доречними саме в профільній школі [65, с. 110].

Е. Клапаред, апелюючи до досліджень Е. Меймана, створив власну періодизацію, у якій пов'язує психічний розвиток дитини з формуванням мислення. Етапи розвитку особистості – це перехід від одного типу мислення до іншого. Клапаред стверджував, що у віці від 7 до 12 років проявляються індивідуальні особливості дитини, починають формуватися спеціальні інтереси, пов'язані з інтелектуальним розвитком, а період від 12 до 16 років, що відповідає віку здобувачів освіти профільної школи, є найбільш сприятливим розвитку спеціальних інтересів дитини, формуванню її особистості [65, с. 111].

Цікавий підхід до проблеми вікової періодизації був представлений Л. Виготським, який виділяв 3 типи періодизацій:

- періодизація розвитку дитини за зовнішнім критерієм (К. Гетчинсон, Р. Заззо, Ст. Холл, В. Штерн);
- періодизація розвитку дитини на підставі одного внутрішнього критерію розвитку (П. Блонський, Е. Еріксон, Л. Колберг, Ж. Піаже, З. Фройд);
- періодизація психічного розвитку за кількома ознаками розвитку особистості (Л. Виготський, Е. Ельконін) [65, с. 113].

Л. Виготський стверджував, що в психічному розвитку дитини провідну роль відіграє навчання. Науковець зазначав, що, на відміну від тваринного світу, психічний розвиток дитини відбувається в процесі оволодіння знаряддями праці, завдяки яким людина здатна перетворювати природу, і знаками, що сприяють розвитку психіки. Лише в процесі навчання людина здатна оволодіти знаками (словом) і, завдяки цьому, досвідом попередніх поколінь. У процесі розвитку відбувається формування внутрішньої структури особистості загалом. Кожному віковому етапу відповідають певні новоутворення, що є провідними та зумовлюють розвиток особистості [65, с. 113].

Психолог зазначає, що в основу періодизації вікового розвитку покладено центральне новоутворення певного вікового етапу. Виокремлює такі вікові періоди: період новонародженості; період немовляти; період раннього дитинства; дошкільне дитинство; молодший шкільний вік; підлітковий вік; ранній юнацький вік. Для підліткового віку (11–15 років) характерними є почуття дорослості, новий рівень самосвідомості й рівень домагань, абстрактно-логічне мислення. У ранньому юнацькому віці (14–15 – 16–18 років), який ми співвідносимо з віком здобувачів освіти профільної школи, формується «Образ-Я», світогляд, особистісне і професійне самовизначення, теоретичне мислення [65, с. 116]. Саме цей період є найбільш сприятливим для виховання активної громадянської позиції учня у ставленні до природи, відповідального ставлення до власного здоров'я, формування екологічної грамотності й здорового способу життя здобувачів освіти. Наявність розвиненого теоретичного мислення дозволяє поглиблювати і систематизувати знання з морфології в профільній школі.

Д. Ельконін у своїх наукових дослідженнях розвинув ідеї Л. Виготського. Він розробив власну періодизацію психічного розвитку дитини, де кожний етап складається з таких чинників:

– соціальна ситуація розвитку як конкретна форма соціальних стосунків дитини з дорослими у даний період онтогенезу;

- провідний тип діяльності, що реалізує соціальні стосунки;
- психологічні новоутворення, які виникають у цей період [65, с. 117].

Відповідно до періодизації Д. Ельконіна, розвиток дитини має такі стадії: раннє дитинство, дитинство, отрочество. Кожний віковий етап складається з двох періодів: перший пов'язаний з освоєнням мотивів і норм діяльності людини, на другому етапі засвоюються способи дій з предметами. Розвинена людина – це людина, яка володіє автономністю свідомості, індивідуальністю і спонтанністю, які необхідні для здійснення внутрішніх законів психічного розвитку [65, с. 117].

Д. Ельконін конкретизує поняття соціального розвитку за допомогою поняття «провідна діяльність». Провідна діяльність, за Д. Ельконіним, – це вид діяльності, розвиток якої обумовлює найголовніші зміни у психічних процесах і психологічних особливостях людини на даній стадії її розвитку [65, с. 119].

Вік здобувачів освіти, що навчаються в профільній школі, Д. Ельконін відносить у своїй періодизації до раннього юнацького віку (15–17 років). Соціальна ситуація розвитку характеризується певною демонстраційністю поведінки, стосунками «юнак – однолітки», «юнак – дорослий», де спостерігається ототожнення з дорослими. Провідна діяльність на цьому етапі – навчально-професійна, суспільно-значуща. Особистісні новоутворення – це формування світогляду, особистісне і професійне самовизначення, формування часової перспективи, «Образ-Я», теоретичний характер мислення.

Яскравим наочним прикладом типової поведінки, характерної для раннього юнацького віку (15–17 років), а також зазначеної вище ситуації розвитку з прагненням до стосунків «юнак – однолітки», «юнак – дорослий» є позиція Грети Тунберг, шведської екологічної активістки, що виступає за протидію глобальному потеплінню та зміні клімату [17].

Вона привернула увагу всього світу до своєї позиції, критикуючи політичних лідерів за недостатню увагу до боротьби з екологічною кризою.

Дівчина стала відомою, коли розпочала перший шкільний страйк у серпні 2018 року під будівлею шведського парламенту, а у грудні звернулася до учасників конференції ООН з екологічних проблем. У січні 2019 року її вже запросили до Всесвітнього економічного форуму в Давосі. У вересні 2019 року Грета виступила на саміті ООН з питань клімату і привернула увагу світової спільноти до важливих проблем своїм щирим емоційним виступом, зокрема вигуком «Як ви смієте?!», а також тим, що з'явилася на саміт на вітрильній яхті. Журнал «Time» визнав Грету людиною року – 2019, а також назвав однією з 25 найвпливовіших підлітків світу. У червні 2023 року Грета Тунберг приїхала до Києва у складі Міжнародної групи щодо екологічних наслідків війни. Дівчина зустрілася з Президентом України В. Зеленським. Зараз вона входить до складу міжнародної групи, яка оцінюватиме наслідки бойових дій для довкілля, зокрема масштаб екоциду після підриву дамби Каховської ГЕС.

Навчання в профільній школі – найбільш ефективний період для формування екологічної грамотності й здорового способу життя на уроках української мови саме під час поглиблення і систематизації знань із морфології. Дотримуючись принципу текстоцентризму в навчанні як основи формування комунікативної компетентності здобувачів освіти, а також виховання нової людини – громадянина України і члена міжнародної спільноти, доречним буде використання на уроках української мови текстів виступів Грети Тунберг. Це відображає текстоцентричний підхід, досліджений у працях З. Бакум, Л. Мацько, В. Мельничайка, М. Пентилюк, О. Яринич та ін. [3]. Науковці зазначають, що дотримання текстоцентричного принципу в навчанні є запорукою формування ключових компетентностей і відповідає головним завданням навчання української мови в профільній школі.

Отже, вважаємо, що саме етап раннього юнацького віку (15–17 років) є надважливим у формуванні компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя». Здатність до теоретичного мислення дозволяє здобувачам освіти в профільній школі поглиблювати і систематизувати знання з морфології.

Висновки до першого розділу

На основі опрацьованої наукової літератури з'ясовано, що лінгвістичні засади є важливим чинником у формуванні ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» учнів під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі. Головною метою навчання української мови в умовах сучасної освіти є формування духовно багатой, національно свідомої мовної особистості, що вільно володіє вміннями і навичками послуговуватися засобами рідної мови в усіх видах мовленнєвої діяльності. Вивчення граматичних законів сприяє вмінню вільно та правильно формулювати власні думки, сприймати і розуміти чужі висловлення, забезпечує формування вмінь і навичок свідомого і доречного використання мовних засобів у певних комунікативних ситуаціях. Завдяки опрацюванню наукових джерел дійшли висновку, що основними морфологічними поняттями, якими повинні володіти здобувачі освіти профільної школи (філологічний напрям, профіль – українська філологія), є такі: «морфологічні норми», «граматичні категорії», «граматичні значення» і «граматичні форми»; «словозміна»; «парадигма», «словоформа»; «взаємоперехід частин мови». Зазначено, що в профільній школі спектр питань, які розглядаються під час вивчення теми «Українська морфологія як розділ мовознавства про частини мови», більш широкий. Аналіз теоретичних джерел дає підстави стверджувати, що поглиблення і систематизація знань із морфології є ефективним засобом формування екологічної компетентності учнів старшої школи.

Визначено сутність таких понять: «компетентність», «ключова компетентність», «екологічна грамотність», з'ясовано складники екологічної компетентності, з'ясовані можливості предмета «українська мова» у формуванні ключових компетентностей, зокрема екологічної грамотності й здорового способу життя.

Доведено, що навчання в профільній школі – найбільш ефективний період для формування екологічної грамотності й здорового способу життя на уроках української мови саме під час поглиблення і систематизації знань із морфології.

Етап раннього юнацького віку (15–17 років) є надважливим у формуванні екологічної компетентності. Здатність до теоретичного мислення дозволяє здобувачам освіти в профільній школі поглиблювати і систематизувати знання з морфології. Учитель у своїй діяльності повинен урахувувати індивідуальні вікові особливості здобувачів освіти, адже від цього залежить ефективність реалізації компетентнісного підходу, успішність у формуванні ключових та предметної компетентностей.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ І ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ ПІД ЧАС ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ ІЗ МОРФОЛОГІЇ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

2.1. Лінгводидактичні засади формування екологічної грамотності і здорового способу життя учнів та учениць під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі

Місце морфології у шкільному курсі української мови визначається значенням слова в мові. Неможливо зрозуміти структуру і функції мови, оволодіти мовними засобами без усвідомлення тих властивостей слів, що зумовлюють їхню сполучуваність.

Методика навчання граматики вже набула певного досвіду. Значний внесок у розроблення теоретичних основ навчання морфології зробили О. Біляєв, М. Вашуленко, В. Горяний, Н. Грипас, С. Караман, В. Масальський, В. Мельничайко, І. Олійник, М. Пентилюк, М. Плющ, Л. Симоненкова, С. Чавдаров, М. Шкільник та ін.

Основні засади навчання мови – це підходи, принципи, методи, прийоми та засоби. Тлумачення основних підходів до навчання української мови міститься в наукових працях психологів І. Беха, Г. Селевка та ін., лінгводидактів А. Алексюка, З. Бакум, М. Вашуленка, Н. Голуб, С. Гончаренка, О. Горошкіної, С. Карамана, І. Кучеренко, Л. Мамчур, С. Омельчука, М. Пентилюк, О. Савченко, І. Хом'яка та ін. На сучасному етапі реформи мовної освіти є безліч класифікацій підходів до навчання мови: лінгводидактика оперує понад 40 видами різних підходів.

І. Кучеренко зазначає, що «підхід до навчання мови – це категорійне поняття лінгводидактики, яке становить ієрархічне системне утворення, основними складниками якого є закономірності, принципи, правила,

технології, форми, методи, прийоми і засоби навчання» [36]. Підходи до навчання – це стратегічні орієнтири сучасної мовної освіти, що є основою навчально-виховного процесу.

У Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти зазначено, що навчання повинно базуватися на компетентнісному, особистісно орієнтованому, діяльнісному підходах. Чинна програма для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови побудована на засадах компетентнісного, когнітивно-комунікативного, особистісно орієнтованого й діяльнісного підходів до навчання, що становить стратегічні орієнтири мовної освіти [21].

У програмі для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів філологічного напрямку зазначено, що досягненню мети і розв'язанню завдань профільного навчання української мови сприятиме використання таких взаємопов'язаних сучасних наукових підходів: особистісно орієнтованого, компетентнісного, комунікативно-діяльнісного, когнітивно-комунікативного, соціокультурного, текстоцентричного [71, с. 130]. Українські лінгводидакти З. Бакум, Н. Бібік, Н. Голуб, І. Кучеренко, О. Пометун, О. Савченко у своїх розвідках наголошують на необхідності органічного поєднання зазначених наукових підходів, адже компетентнісний підхід забезпечує формування як предметної, так і ключових компетентностей; когнітивно-комунікативний, діяльнісний підходи передбачають усвідомлене засвоєння знань про мову, формують навички й уміння аналізувати, порівнювати, класифікувати, сприяють вдосконаленню мовленнєвої діяльності здобувачів освіти; особистісно орієнтований підхід дбає про духовний, інтелектуальний, фізичний розвиток учня з урахуванням його індивідуальних особливостей, потреб, інтересів, здібностей, прагнень; соціокультурний підхід забезпечує розвиток соціально-психологічних, соціокультурних здібностей; текстоцентричний підхід передбачає, що робота з текстами різних жанрів і стилів є основним засобом для навчання і розвитку мовних навичок здобувачів освіти.

Провідним у сучасній освіті вважається компетентнісний підхід, тому що відповідно до Концепції «Нова українська школа» учні мають не тільки опанувати зміст навчальної дисципліни, а насамперед набути вмінь і навичок, важливих для всебічного розвитку особистості громадянина України, морального та професійного зростання [34]. Цей підхід було запропоновано в Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти, «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей ціложиттєвої (всежиттєвої) освіти».

Компетентнісний підхід спрямований на формування як ключових (загальноосвітніх), так і предметної компетентностей, при цьому відбувається зміщення акцентів зі знаннєвого на дієвий освітній результат, тобто знання мають бути інструментом у розв'язанні життєвих проблем, сприяти соціалізації учнів, успішному професійному і особистісному становленню, засобом особистісного розвитку [71, с. 132]. Компетентнісний підхід передбачає «спрямованість освітнього процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядкована ключова, загальнопредметна (галузева) компетентності» [71, с. 132].

Компетентнісний підхід у сучасній освіті досліджували українські науковці: Н. Бібік, Л. Ващенко, Н. Голуб, І. Кучеренко, О. Локшина, О. Пометун, О. Савченко та ін., які в своїх розвідках зазначали, що такий підхід до навчання мови доповнює традиційну освітню систему «знання, вміння, навички» необхідним практичним досвідом, формує вміння застосовувати на практиці набуті знання. Вивчення української мови в сучасному освітньому просторі має комунікативне спрямування, покликано розвинути вміння вільно висловлювати думки та почуття як в усіх видах мовленнєвої діяльності, так і в різних сферах спілкування. Компетентнісний підхід скерований на те, щоб сформувати в учнів комунікативну компетентність як предметну, так і ключову.

Комунікативно-діяльнісний підхід формує в учня практичні уміння та навички, здатність їх використовувати в певних життєвих комунікативних

ситуаціях. Комунікативно-діяльнісний підхід утверджує «спрямованість освітнього процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці набутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти» [71, с. 132].

Особистісно орієнтований підхід забезпечує врахування індивідуальних особливостей кожного учня в процесі навчання, проголошує «спрямованість освітнього процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні та партнерстві» [71, с. 133]. Означений підхід ґрунтується на врахуванні індивідуальних особистісних ознак та якостей кожної дитини, спрямований на розвиток персональної комунікативної компетентності.

Когнітивно-комунікативний підхід – це один з магістральних підходів у навчанні української мови в профільній школі, усвідомлене засвоєння знань про мову й оволодіння різними діями (упізнавати, аналізувати, порівнювати, класифікувати мовні одиниці й факти, оцінювати їх з погляду нормативності, відповідності сфері та ситуації спілкування) [71, с. 132]. Він поєднує в собі когнітивні (інтелектуальні: створення понять, уявлень) та комунікативні (мовленнєві: формування, розвиток навичок спілкування) аспекти навчання, цей підхід базується на усвідомленні того, що мова – це не просто система певних категорій та правил, але й засіб спілкування. М. Пентилюк [47, с. 158] зазначає: «Когнітивна та комунікативна методики спрямовані на виконання головного завдання мовної освіти в сучасних умовах – формування комунікативної компетенції того, хто вивчає мову, і цілком відповідає загальноєвропейським орієнтирам із питань мовної освіти. Кожна з цих методик має свої завдання, але, інтегруючись, вони виконують головну функцію – формування й подальший розвиток мовної особистості на засадах неперервної мовної освіти».

Учень є активним учасником освітнього процесу, він має змогу висловлювати свої думки, спостереження, аналізувати мовні явища,

удосконалюючи при цьому власні комунікативні навички. Зазначимо, що когнітивно-комунікативний підхід є одним із провідних саме в профільній школі, тому що передбачає комплексний підхід до навчання мови, де поєднуються практичні навички спілкування з розумінням та аналізом мовних структур. Когнітивно-комунікативний підхід вивчення української мови сприяє глибокому розумінню мовної структури, подальшому формуванню навичок комунікації та розвитку критичного мислення здобувачів освіти старшої школи.

Когнітивно-комунікативний підхід до навчання української мови досліджували в своїх наукових розвідках Р. Аткинсон, В. Белянін, О. Горошкіна, І. Дроздова, Л. Ітельсон, О. Леонтьєв, О. Любашенко, Л. Мамчур, А. Нікітіна, М. Пентилюк, Т. Самосенкова, Т. Симоненко та ін. Але зазначимо, що проблема впровадження когнітивно-комунікативного підходу до навчання мови в сучасній науці досліджена недостатньо.

Соціокультурний підхід передбачає вивчення мови крізь призму культури [71, с. 23]. Наголошено на важливості вивчення мови в контексті соціокультурного середовища, у якому вона використовується. Зазначено, що мова – це не лише засіб спілкування, але й відображення історії, культурних цінностей, національної ідентичності. Важливим аспектом є розвиток таких комунікативних навичок, які сприятимуть спілкуванню в міжкультурних ситуаціях. Зазначимо, що соціокультурний підхід у вивченні мови є особливо ефективним для здобувачів освіти профільних шкіл філологічного профілю з поглибленим вивченням мови. Такий підхід уможливує процес використання мови як засобу комунікації в конкретних соціокультурних умовах, сприяє розвитку не тільки мовних, а й культурних, соціальних та пізнавальних навичок здобувачів освіти. Окрім того, сприяє вихованню духовно багатой особистості через вивчення української мови у зв'язку з регіональною, національною, загальнолюдською культурою. Означений підхід до вивчення мови досліджували науковці-дидактики В. Бабієнко, М. Вашуленко, Ж. Горіна, О. Горошкіна, К. Клімова, В. Кононенко,

О. Копусь, О. Кучерук, Л. Мацько, В. Ницета, В. Пархоменко, М. Пентилюк, О. Потапенко, О. Семенов, Л. Скуратівський, М. Черкасов та ін.

Текстоцентричний підхід дозволяє зосередити увагу на інтегруванні теоретичних та прагматично зорієнтованих розділів курсу сучасної української літературної мови (фоностилістики, стилістичної лексикології, граматичної стилістики, стилістики і культури мовлення, риторики) [71, с. 138]. Текстоцентричний підхід до навчання мови представлений розвідками Р. Абрагама, З. Бакум, М. Бахтіна, Л. Мацько, В. Мельничайка, М. Пентилюк, О. Яриніч та ін. Основним засобом для навчання і розвитку мовних навичок є тексти різних жанрів і стилів. Здобувачі освіти вчаться аналізувати тексти, їхню структуру, зміст, мовні засоби тощо; створюють власні тексти (усні та письмові висловлення), які сприяють вдосконаленню мовленнєвих навичок.

Зазначені підходи зумовлюють принципи навчання, тобто певні шляхи взаємодії учня і вчителя, правила, які забезпечують ефективну організацію освітнього процесу; вони визначають зміст навчання, використання певних методів і прийомів, систему вправ, є підґрунтям для підготовки та проведення сучасного уроку української мови.

Принципи навчання (дидактичні принципи) – це певна система основних дидактичних вимог до навчання, що забезпечують його ефективність, певні нормативні вимоги щодо організації і здійснення освітнього процесу, основні положення, якими варто керуватися, щоб навчання було ефективним [52, с. 38].

Першу спробу створення цілісної системи принципів навчання здійснив Я. Коменський [41]. Насамперед це принципи природовідповідності, послідовності та наочності. К. Ушинський удосконалив цю систему, зазначивши, що важливим у процесі навчання є дозування та посиленість навчального матеріалу, послідовність у вивченні нового, урахування рівня розвитку свідомості, діяльності та активності учнів, рівень засвоєння знань та ін.

У сучасній лінгводидактиці є багато класифікацій принципів навчання.

О. Біляєв, С. Караман, В. Масальський, М. Пентилюк, Л. Федоренко виокремлювали такі принципи навчання мови: зв'язок вивчення мови з розвитком мислення, формування та розвиток граматичних і лексичних навичок, зв'язок усної й писемної форм мовлення, важливість виразних засобів мовлення. К. Плиско [52] доповнила сучасну систему проблемно-пошуковим, культурологічним, діяльнісним принципами навчання. М. Пентилюк [55] класифікує принципи навчання так: загальнодидактичні (традиційні й сучасні); лінгводидактичні (загальнометодичні та специфічні). Серед традиційних принципів науковиця виокремлює наочність, доступність, послідовність, перспективність, систематичність, науковість, зв'язок теорії з практикою; серед сучасних – співтворчість, єдність національного і загальнолюдського, гуманізацію, гуманітаризацію, індивідуалізацію і диференціацію тощо; серед загальнометодичних – взаємозв'язок усного і писемного мовлення, мови і мислення, нормативно-стилістичний та ін.; серед специфічних називає вивчення мови на синтаксичній основі, зв'язок навчання мови з мовленнєвою діяльністю, навчання пунктуації та виразного читання, зіставлення букв і звуків та ін.

З. Бакум [2] зосереджує увагу на загальній системі принципів навчання мови: наочності, систематичності і послідовності, науковості, зв'язку теорії з практикою, доступності, демократизації і гуманізації навчання, урахуванні індивідуальних особливостей здобувачів освіти, свідомості й активності, рівні засвоєння знань, формуванні та розвитку умінь і навичок.

У чинній програмі з української мови для профільного навчання учнів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям, профіль – українська філологія) зазначено, що основними принципами навчання української мови є загальнодидактичні та лінгвометодичні [71, с. 140]. До загальнодидактичних уналежнено традиційні принципи науковості, систематичності й послідовності, наступності, зв'язку теорії з практикою, інтеграції традиційних та інноваційних технологій навчання і виховання; доступності, наочності, проблемності, свідомості, особистісної орієнтації,

культуровідповідності, соціокультурний, креативності, активної пізнавальної діяльності, виховання на цінностях людини, держави, загальноетичних норм; соціального партнерства; неперервності; гуманізації, випереджувальності; мережевості; варіативності [71, с. 140].

Лінгвометодичні принципи тлумачать у своїх дослідженнях З. Бакум, О. Біляєв, Є. Голобородько, В. Масальський, М. Пентилюк, К. Плиско, Л. Федоренко та ін. Ці принципи ґрунтуються передусім на текстоцентризмі, зв'язку теорії з комунікативною практикою, вивченні граматики у взаємозв'язку з формуванням і розвитком мовленнєвих навичок, комунікативній доцільності, вивченні мови на синтаксичній основі [3].

У змісті чинної програми з української мови для профільного навчання учнів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям, профіль – українська філологія) акцентовано увагу на втіленні в навчання комплексу таких принципів: взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку, інтегративності, особистісної орієнтації навчання, культуровідповідності, соціального партнерства [71, с. 141].

У сучасній лінгводидактиці сформульовані специфічні принципи, на яких ґрунтується методика вивчення частин мови в середній школі та поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі:

- поглиблення і систематизація знань з морфології у зв'язку з фонетикою, лексикою, іншими розділами;
- вивчення частин мови, поглиблення і систематизація знань із морфології на синтаксичній основі;
- вивчення системи відмінювання частин мови і словотвору;
- поглиблення і систематизація знань із морфології у зв'язку з орфографією;
- вивчення частин мови, поглиблення і систематизація знань із морфології в поєднанні з розвитком мовлення здобувачів освіти.

Подані принципи навчання є підґрунтям для обрання методів і прийомів навчання української мови в профільній школі. У сучасній

методиці й дидактиці відсутня єдина класифікація методів і прийомів навчання. Вони поділяються на методи навчання мови за способом взаємодії учителя і учнів на уроці, за джерелом знань, за рівнем пізнавальної діяльності учня.

Заслуговує на увагу класифікація О. Пометун, яка пропонує методи навчання активні й інтерактивні: «У свідомість українських вчителів поступово через публікації останнього часу і через систему додаткової освіти закладається думка, що саме активні й інтерактивні методи навчання створюють необхідні умови як для становлення і розвитку компетентностей учнів, так і для розвитку й виховання особистості активних громадян з відповідною системою цінностей» [54].

Складовими методів навчання є прийоми. Основними прийомами навчання граматики є: граматичний розбір; прийом порівняння; прийом порівняння за схожістю та відмінністю; прийом заміни; прийом граматичного запитання; алгоритмізація в розпізнаванні граматичних форм, частин мови, членів речення [55, с. 132].

М. Пентилюк [55, с. 145] визначає такі методи вивчення граматики: інформаційно-рецептивний, спонукально-репродуктивний, проблемний, показово-рецептивний, стимулюючо-пошуковий, спонукально-пошуковий. А до специфічних прийомів вивчення граматики відносить такі: граматичний розбір, порівняння граматичних категорій, постановка граматичного запитання, алгоритмізація та ін.

Специфічні прийоми у вивченні частин мови: морфологічний розбір слова як частини мови; уживання слова в потрібній формі; розмежування аналогічних слів, що належать до різних частин мови; зіставлення граматичних форм; заміна одних граматичних форм іншими; складання словосполучень і речень з певними формами слів; спостереження над функціонуванням паралельних морфологічних форм; складання таблиць і заповнення готових таблиць прикладами; програмування, алгоритмізація та ін. [55, с. 145].

Одним з важливих видів усної або писемної роботи на уроці української мови є мовні вправи, адже саме вони дають можливість застосувати теоретичні знання на практиці, є інструментом для формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок, перевірки якості засвоєння навчального матеріалу. Єдиної класифікації мовних вправ у сучасній науці не існує. Як зазначає З. Бакум, «в питанні розроблення системи вправ відсутній єдиний критерій класифікації» [2, с. 142].

В основу класифікації вправ, запропонованої В. Онищуком, покладено дидактичну мету: підготовчі (пропедевтичні) вправи, їх виконують перед вивченням нового матеріалу для актуалізації знань, вмінь і навичок; вступні вправи виконуються після засвоєння навчального матеріалу для формування умінь і навичок застосовувати на практиці набуті теоретичні знання; тренувальні вправи для закріплення мовних вмінь і навичок; завершальні вправи – творчі роботи, проблемні завдання практичного характеру, а також контрольні роботи [47, с. 92]. М. Успенський та інші пропонують класифікацію вправ за рівнем засвоєння знань: репродуктивні, конструктивні, аналітичні, творчі. Вправи за належністю до розділів мови: фонетичні, орфоепічні, лексичні, фразеологічні, лексикографічні, вправи з будови слова та словотвору, граматичні, морфологічні, синтаксичні, пунктуаційні, орфографічні, стилістичні [55, с. 152].

Основним завданням морфологічних вправ є формування, розвиток та вдосконалення умінь і навичок здобувачів освіти з морфології. Це насамперед морфологічний розбір як вид морфологічної вправи, що полягає у визначенні належності слова в реченні до певної частини мови, визначенні в слові граматичних значень і категорій; вправи на заміну одних форм іншими; вправи на утворення певних граматичних форм.

Вважаємо, що під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі найбільш дієвими підходами до навчання української мови є компетентнісний, особисто орієнтований, діяльнісний, текстоцентричний, потрібно надавати перевагу лінгвістичному аспекту

вивчення мови; найбільш ефективними є методи за способом взаємодії учителя і учнів на уроці; спостереження здобувачів освіти над мовними явищами, навчально-дослідницька робота із заглибленням в лінгвістичну теорію; актуальними залишаються робота з підручником, метод вправ, а також інтерактивний метод навчання.

2.2. Аналіз навчально-методичного забезпечення в контексті досліджуваної проблеми

Одним з базових аспектів реформи в освіті є перегляд підходів до вивчення рідної мови, що є не лише інструментом спілкування, але й важливим чинником розвитку національної культури й збереження національної ідентичності. У цьому контексті наявність ефективного навчально-методичного забезпечення вивчення української мови стає ключовим завданням, що сприятиме формуванню мовних, лінгвокультурознавчої, мовленнєвої, дослідницьких, комунікативної компетентностей тощо.

Програма з української мови для профільного навчання учнів 10–11 класів (філологічний напрям, профіль – українська філологія), а також підручники з української мови для профільної школи становлять підґрунтя для методичних новацій.

У магістерській роботі проаналізовано чинну програму з української мови для профільного навчання учнів 10–11 класів (філологічний напрям, профіль – українська філологія) [71]. Програма створена відповідно до Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 року № 1392. Програма також створена з урахуванням Державного стандарту початкової загальної освіти, Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти (2003 р.), «Рекомендацій Європейського Парламенту та Ради Європи» (2006 р.), програми з української мови для 5–9 класів для загальноосвітніх

навчальних закладів з українською мовою навчання (2012–2015, зі змінами 2017). Програма відповідає Концепції профільного навчання в старшій школі (наказ Міністерства освіти і науки від 21.10.2013 р. № 1456), положенням Концепції «Нова українська школа» (2016 р.), Типовому навчальному плану для 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (проект, 2017 р.). Програма створена авторським колективом: Л. Мацько, академіком НАПН України, доктором філологічних наук, професором; Т. Грубою, кандидатом педагогічних наук, професором; О. Семеног, доктором педагогічних наук, професором; Т. Симоненко, доктором педагогічних наук, професором.

У програмі зазначено, що мета профільного навчання української мови (філологічний напрям, профіль – українська філологія) (далі – профільного навчання) полягає у формуванні інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), відзначається активною громадською позицією, готовністю до подальшого професійно орієнтованого навчання, спроможна самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку та дієво їх реалізувати [71, с. 130].

У процесі навчання української мови в профільній школі перед учителем постає необхідність розв'язати певні завдання, передбачені чинною програмою, а саме:

- виховання громадянина і патріота Української держави; формування національної ідентичності як складової частини європейської приналежності;
- формування ціннісного ставлення до української мови як інтелектуальної, духовної, культурної цінності народу, мотивації знати сучасну українську літературну мову й досконало володіти нею в усіх сферах суспільного життя, готовності до усвідомленого вибору майбутньої професії й отримання професійної гуманітарної (філологічної) освіти;

– розвиток інтелектуально-креативних здібностей учнів, виховання потреби безперервно вчитися шляхом опанування еталонними художніми текстами; словниково-довідниковими засобами вдосконалювати власне мовлення.

Серед завдань, визначених у чинній програмі для профільного навчання, потрібно виокремити ті, що спрямовані на формування у здобувачів освіти мовленнєвої, комунікативної компетентностей [71, с. 130].

Завдання профільного навчання української мови відображено у предметній і ключових компетентностях, які реалізуються через мовну, мовленнєву (комунікативну), лінгвістичну, соціокультурну, діяльнісну (стратегічну) змістові лінії Державного стандарту з української мови та наскрізні лінії «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність».

Проблема екологічної освіти в Україні є надзвичайно актуальною і має пріоритетне значення для сьогодення і майбутнього. Формування екологічної грамотності й здорового способу життя є одним з важливих завдань освіти. У чинній програмі з української мови для профільного навчання учнів 10–11 класів (філологічний напрям, профіль – українська філологія) зазначено, що визнання компетентнісного підходу провідним у навчанні передбачає формування не лише предметної, а й ключових компетентностей. «Ключові (загальноосвітні) компетентності – це здатності, яких набуває кожен учень як суб'єкт навчально-виховного процесу для самовизначення, загального розвитку й самореалізації» [71, с. 132]. Ключових компетентностей десять: «Спілкування державною мовою», «Спілкування іноземними мовами», «Математична компетентність», «Основні компетентності у природничих науках і технологіях», «Інформаційно-цифрова компетентність», «Уміння вчитися впродовж життя», «Ініціативність і підприємливість», «Соціальна та громадянська компетентності», «Обізнаність та самовираження у сфері культури», «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя».

Компетентність «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» передбачає здатність виявляти активну життєву позицію в питаннях захисту довкілля; готовність дотримуватися здорового способу життя й пропагувати його [71, с. 136]. Означена компетентність спрямована на формування певних умінь:

- використовувати ефективні комунікативні стратегії для співпраці в групі;
- враховувати вплив слова на психічне здоров'я людини, відповідально використовувати мовні виражальні засоби;
- застосовувати комунікативні стратегії для протистояння деструктивним та маніпулятивним впливам, що є загрозою здоровому способу життя;
- конструктивно спілкуватися в різних соціальних середовищах задля свободи особистості, досягнення соціальної захищеності, сімейного щастя, можливості кар'єрного зростання та ін.;
- не завдавати шкоди довкіллю у процесі власної діяльності;
- сприймати довкілля як життєдайне середовище;
- бережливо ставитися до природи як важливого чинника реалізації особистості;
- розуміти переваги здорового способу життя [71, с. 136].

Ключова компетентність «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» виховує позитивне ставлення до здорового способу життя; готовність управляти конфліктом; толерантність до різних поглядів, здатність довіряти й викликати довіру, співчувати; готовність зберігати природні ресурси для сьогодення та майбутнього; набуття знань про цілісну наукову картину світу для суспільно-технічного поступу [71, с. 137].

Навчальними ресурсами для формування екологічної грамотності й здорового способу життя на уроках української мови в профільній школі можуть бути тексти, які сприяють гармонізації психоемоційного стану, твори, які містять моделі досягнення свободи особистості, соціальної

захищеності, сімейного щастя, кар'єрного зростання та ін. (дискусія про людину і довкілля); аналіз літературних текстів (епізодів) екологічного спрямування, усні (письмові) презентації в рамках дослідницьких проєктів [71, с. 137].

Наскрізна лінія «Екологічна безпека і сталий розвиток» спрямовує діяльність учителя й учнів на формування соціальної активності, відповідальності й екологічної свідомості, усвідомлення ідеї сталого розвитку, що задовольняє потреби всіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відновлення природного середовища, готовності брати участь у розв'язанні питань довкілля та розвитку суспільства; конкретизує роботу зі збереження й захисту довкілля [71, с. 137]. Наскрізна лінія «Здоров'я і безпека» орієнтована на формування учня як духовно, емоційно, соціально й фізично повноцінного громадянина, що дотримується здорового способу життя, активно долучається до облаштування безпечного для життя і діяльності середовища [71, с. 138]. Наскрізна лінія «Громадянська відповідальність» забезпечує розвиток соціальної й громадянської компетентностей відповідального громадянина [71, с. 136].

Шкільний курс морфології має такі етапи: пропедевтичний (початкова школа, 1–4 класи); етап систематичного вивчення, розгляд морфологічних явищ (5–7 класи); вивчення морфології під час розгляду інших розділів мовознавства (8–9 класи); поглиблення і систематизація знань (10–11 класи).

Магістерська робота присвячена вивченню питань формування ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі, тому зупинимося саме на цьому етапі. На вивчення теми «Українська морфологія як розділ мовознавства про частини мови», поглиблення і систематизацію знань із морфології рекомендовано 30 годин у 10 класі. У програмі зазначено, що на уроках розглядаються такі поняття: морфологічні норми; морфологічні засоби виразності мови; граматичні категорії, граматичні значення і граматичні форми, основні способи

вираження граматичних значень; основні поняття морфології, словозміна, парадигма, словоформа; повнозначні та службові частини мови, вигуки і модальні слова; взаємоперехід частин мови; з історії вивчення частин мови. Особливу увагу приділено стилістичним функціям як повнозначних, так і службових частин мови, стилістиці і культурі мовлення при вживанні різних частин мови.

Програма передбачає, що здобувачі освіти 10 класу повинні розуміти сутність зазначених у програмі понять, усвідомлювати зв'язок морфологічної норми з граматичним значенням і граматичними категоріями самостійних і службових частин мови; розрізняти морфологічні норми, пов'язані з особливостями класифікування, словозміни, вживання й поєднання різних частин мови в усному мовленні й на письмі; знати норми вживання самостійних та службових частин мови в усному та писемному мовленні; виявляти й аналізувати порушення морфологічних норм; дотримувати правил написання відмінкових закінчень відмінюваних частин мови; розпізнавати частини мови, виконувати морфологічний розбір; визначати, за якими ознаками виділяється і характеризується кожна з частин мови; усвідомлювати відмінність між самостійними і службовими словами. Учень створює тексти різних жанрів, типів, стилів, створює діалоги, використовуючи виражальні засоби різних частин мови, конструює речення з частинами мови, редагує тексти, виписує з текстів художньої літератури частини мови, виконує стилістичний аналіз тексту.

Чинною програмою з української мови для профільної школи передбачено ґрунтовне узагальнення та систематизація відомостей з розділу «Морфологія», здобувачі освіти опановують і нові для них поняття, наприклад, морфологічні норми, морфологічні засоби виразності мови, з історії вивчення частин мови, стилістичні функції частин мови. В 11 класі не відведено окремих уроків на вивчення теми «Морфологія», але передбачено повторення навчального матеріалу під час підготовки до державної атестації,

на етапі узагальнення й систематизації найважливіших відомостей з української мови [71, с. 139].

На матеріалі підручників української мови для 10 класу профільної школи (підручник С. Карамана, О. Горошкіної, О. Карамана, Л. Попової [30] та підручник А. Ворон, В. Солопенка [12]) аналізуємо забезпечення формування екологічної грамотності й здорового способу життя під час поглиблення і систематизації знань із морфології.

Підручник української мови (профільний рівень) для 10 класу, автори С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова, видано в 2018 році [30].

Підручник складається з розділів «Фонетика», «Орфоепія», «Орфографія», «Лексикологія», «Фразеологія», «Морфеміка і словотвір», «Українська морфологія», які вивчаються в поєднанні зі стилістикою, культурою мовлення, риторикою. Підручник має наскрізні рубрики «Мовне портфоліо», «Буду я навчатись мови золотої», «Практикум», «Спілкування», «Перевір себе», «Як правильно?», які спонукають здобувачів освіти до пошуково-дослідницької роботи, створення індивідуальних і групових проєктів, формують та розвивають мовленнєву, комунікативну компетентності. Як зазначають автори, кожен з користувачів підручника може спробувати себе в ролі дослідника, опонента науковців, рецензента, журналіста, учасника конференції, дискусії з актуальних проблем сьогодення, тобто репрезентувати себе як творчу освічену особистість, зорієнтовану на збереження і збагачення національних духовних скарбів [30].

До кожної теми дібрані епіграфи, які залучають учнів до осмислення мовного матеріалу, до висловлення власних міркувань, формулювання висновків. Як зазначають автори, «інноваційною прикметою підручника є задіяння в його змісті «хмаринних технологій», спрямованих на вироблення умінь самостійно працювати з інтернетними ресурсами відповідно до освітніх запитів і потреб» [30, с. 3].

Вивчення теми «Українська морфологія» починається з 54 параграфа. На початку параграфа в наскрізній рубриці «Мовне портфоліо» учням

пропонується виконати творче випереджувальне завдання-проект «Хрестоматія лінгвістичних мініатюр», яке буде складатися зі стислих образних мініатюр про частини мови. Завдання можна виконати впродовж вивчення теми. Параграф починається з теоретичної частини, в якій подаються визначення основних понять морфології: словоформа, граматичне значення, граматична форма, граматична категорія, парадигма та ін., що відповідає змісту програми. Після теоретичної частини подаються практичні завдання (мовні вправи), у яких пропонується опрацювати певний практичний матеріал, проаналізувати морфологічні явища з теоретичної частини. Наприклад, у вправі 387 пропонується визначити граматичне значення змінюваних слів, з'ясувати, якими частинами мови вони виражаються; у вправі 388 треба з'ясувати роль прийменників у вираженні граматичних значень, визначити відмінок іменників, що вживаються з прийменниками. У 387, 388 вправах треба пояснити орфограми та пунктограми. У вправі 389 треба підкреслити дієслова, з'ясувати, які граматичні значення вони виражають; вправа 390 має творчий характер, треба дати відповідь на проблемне питання, відповідь обґрунтувати. Вправа 391 передбачає з'ясування слів у тексті, які мають лексичне і граматичне значення, визначити способи вираження граматичного значення. Автори підручника до кожного параграфа надають епіграф, який ілюструє матеріал, наприкінці параграфа надано питання для самоперевірки. У всіх розглянутих вправах пропоновано тексти, які сприяють гармонізації психоемоційного стану: *Щоразу вічне світило у розповні літа щедро обдарувало землю теплом, а людські серця – добротою; Хто з миром – із хлібом стрінуть, на добро – і добром в одвіт. Хто з мечем – від меча загине, – бумерангом летить цей світ*, патріотичного або екологічного спрямування, здоров'язберігаючого змісту: *Люди часто хворіють, бо берегтися не вміють*.

У параграфі 55 «Повнозначні та службові частини мови» (як і в більшості інших) теоретичний матеріал подається в таблицях і схемах, що

дозволяє здобувачам освіти систематизувати, структурувати навчальний матеріал і сприяє кращому засвоєнню теоретичних відомостей значного обсягу. Роботі над розділом «Українська морфологія» присвячено 32 параграфи, кожен параграф містить епіграф, який відповідає змісту навчального матеріалу, випереджувальне творче завдання-проект, теоретичні відомості подаються у вигляді таблиць або схем; обов'язково є мовна вправа, що носить творчий характер, наприкінці параграфа надаються питання для самоперевірки. Усі запропоновані вправи містять тексти екологічного спрямування, спонукають учнів дотримуватися здорового способу життя, виявляти активну життєву позицію в питаннях захисту довкілля, враховувати вплив слова на психічне здоров'я людини, проявляти толерантність до різних поглядів тощо.

Підручник української мови (профільний рівень) для 10 класу, автори А. Ворон, В. Солопенко, видано в 2018 році [12].

Підручник складається з розділів «Вступ. Українська мова як суспільне явище», «Фонетика української мови як учення про її звукову систему», «Українська орфоепія як учення про систему загальноприйнятих правил української літературної вимови», «Українська графіка, українська орфографія як учення про систему загальноприйнятих правил написання слів», «Лексикологія української мови», «Фразеологія як розділ мовознавства», «Українська лексикографія», «Морфеміка і словотвір української мови як учення про будову і творення слів», «Українська морфологія як розділ мовознавства про частини мови», «Розвиток мовлення».

Підручник містить наскрізні рубрики: «Зауважте!», «Ваш конспект», «Ваш коментар», «Культура спілкування», «Як парость виноградної лози, плекайте мову» тощо. У підручнику є також рубрика «Вчити себе самого – благородна справа», де здобувачам освіти пропонуються теми для самостійного опрацювання. Перша стаття має назву «Як користуватися підручником?». На початку кожного параграфа пропонуються запитання-проблема і вправа-дослідження, що допомагає учням актуалізувати знання з

вивченої у попередніх класах теми. Підручник має QR-коди, за допомогою яких здобувачі освіти мають змогу скористуватися словниками, звернутися до зразків мовних розборів, виконати тестові завдання, навіть написати аудіодиктанти; підручник добре ілюстрований, у кінці підручника міститься короткий тлумачний словник.

Тема «Українська морфологія як розділ мовознавства про частини мови» подається останньою, перед розділом «Розвиток мовлення». Роботі над темою присвячено 11 параграфів, завдання поступово ускладнюються, деякі вправи містять зразок для виконання. Теоретичні відомості подані стисло або у вигляді таблиць та схем, що дає змогу для ефективної систематизації знань з теми. Після теоретичної частини подано практичні завдання (мовні вправи), у яких пропонується опрацювати певний практичний матеріал, проаналізувати морфологічні явища з теоретичної частини. Наприклад, у вправі 342 запропоновано іменники, що в дужках, поставити в родовому відмінку множини; у вправі 340 треба з'ясувати роль іменників у реченні, поставити їх в орудному відмінку; у 340, 338 вправах треба визначити частини мови і пояснити орфограми та пунктограми. У вправі 405 треба підкреслити числівники, з'ясувати, які граматичні значення вони виражають; вправа 410 має творчий характер, треба дати відповідь на проблемне питання, відповідь обґрунтувати. Більшість запропонованих вправ містять тексти патріотичного або екологічного спрямування, спонукають учнів дотримуватися здорового способу життя, виявляти активну життєву позицію в питаннях захисту довкілля, враховувати вплив слова на психічне здоров'я людини, проявляти толерантність до різних поглядів тощо (*Хоч правду багнукою замажеш, вона чистою буде; Курли, курли... І радощі, й жалі дитячих років серце не забуло...; Тільки зважене слово гідне уваги, Доки здоров'я служить, то й людина не тужить, Весела думка – половина здоров'я та ін.*).

Отже, підручники української мови (профільний рівень) для 10 класу відповідають чинній програмі, сприяють формуванню ключових і предметної

компетентностей. Мовні вправи, які містяться у навчальних книжках, сприяють удосконаленню мовленнєвих, комунікативних навичок здобувачів освіти, розвитку творчих здібностей, формуванню ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» під час поглиблення і систематизації знань із морфології.

2.3. Рівень сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» в учнів та учениць під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі

Задля виявлення рівня сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» в учнів під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі було проведено спостереження за освітнім процесом у закладі, анкетування вчителів і здобувачів освіти, аналіз уроків, бесіди, діагностувальні контрольні роботи серед учнів 10–А класу на базі Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради. Щоб визначити стан володіння вчителями української мови закладу теоретичними знаннями і практичними навичками щодо формування ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» під час поглиблення і систематизації знань із морфології, було проведено анкетування (Додаток А).

Анкетування містить такі завдання:

- проаналізувати реалізацію формування ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» в учнів під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі;
- рівень актуальності означеної проблеми в закладі загальної середньої освіти;
- з'ясувати розуміння вчителями української мови означеного закладу понять «ключова компетентність», «предметна компетентність», «екологічна грамотність»;

– виявити рівень володіння вчителями української мови теоретичними і практичними навичками формування ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» під час поглиблення і систематизації знань із морфології;

– виявити стан сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» в учнів 10–А класу.

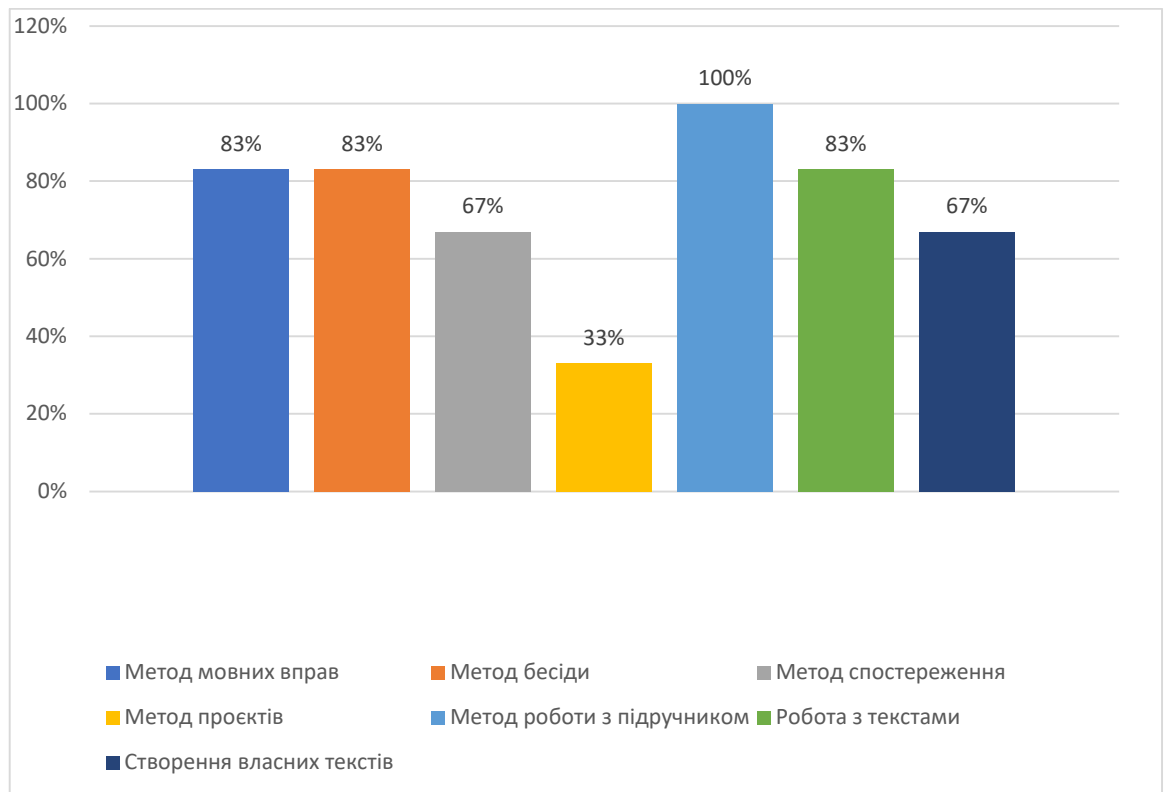
В анкетуванні взяли участь 6 учителів української мови Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради. Результати анкетування дали змогу з'ясувати, як учителі розуміють поняття «ключова компетентність», «предметна компетентність», «екологічна грамотність»; з'ясувати, які методи, прийоми, технології з точки зору вчителів означеного закладу є ефективними для формування ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя»; виокремити питання, які викликають утруднення серед учнів 10–А класу й пов'язані з визначенням указаних вище понять.

Аналіз відповідей респондентів продемонстрував, що 83 % вчителів чітко розмежовують поняття «ключова компетентність» та «предметна компетентність», проте 17 % вчителів натрапляють на труднощі під час визначення цих понять.

Серед найбільш ефективних методів з формування екологічної грамотності й здорового способу життя під час поглиблення і систематизації знань із морфології вчителі-респонденти виокремлюють такі: метод роботи з підручником або іншими джерелами (100 %); метод проєктів (33 %); метод мовних вправ (83 %); метод бесіди (83 %); метод спостереження і аналізу мовних явищ (67 %); інтерактивний метод (17 %); робота з текстами різних типів, стилів та жанрів (83 %); створення власних текстів різних типів, стилів та жанрів (67 %).

Результати проведеного анкетування дають змогу зробити такі висновки: учителі української мови закладу загалом розмежовують поняття «ключова компетентність» і «предметна компетентність», усвідомлюють

важливість формування ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» під час вивчення мовних тем, зокрема морфології. Педагоги у своїй роботі використовують різноманітні ефективні методи навчання мови, але недостатньо уваги приділяють ефективному використанню інтерактивного методу, методу проєктів.

Рис. 2.1. Результати анкетування вчителів

Задля виявлення рівня сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» учнів було проведено анкетування вчителів ліцею (Додаток Б). В опитуванні взяли участь 6 педагогів Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради. Учителям було запропоновано дати відповіді на 6 питань з теми, яка розглядається:

1. Чи є актуальною проблема екологічної грамотності й здорового способу життя? (Результати анкетування – 100 %).

2. Чи в достатній мірі представлені в підручниках для профільної школи завдання (тексти), які спрямовані на формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів? (50 %).

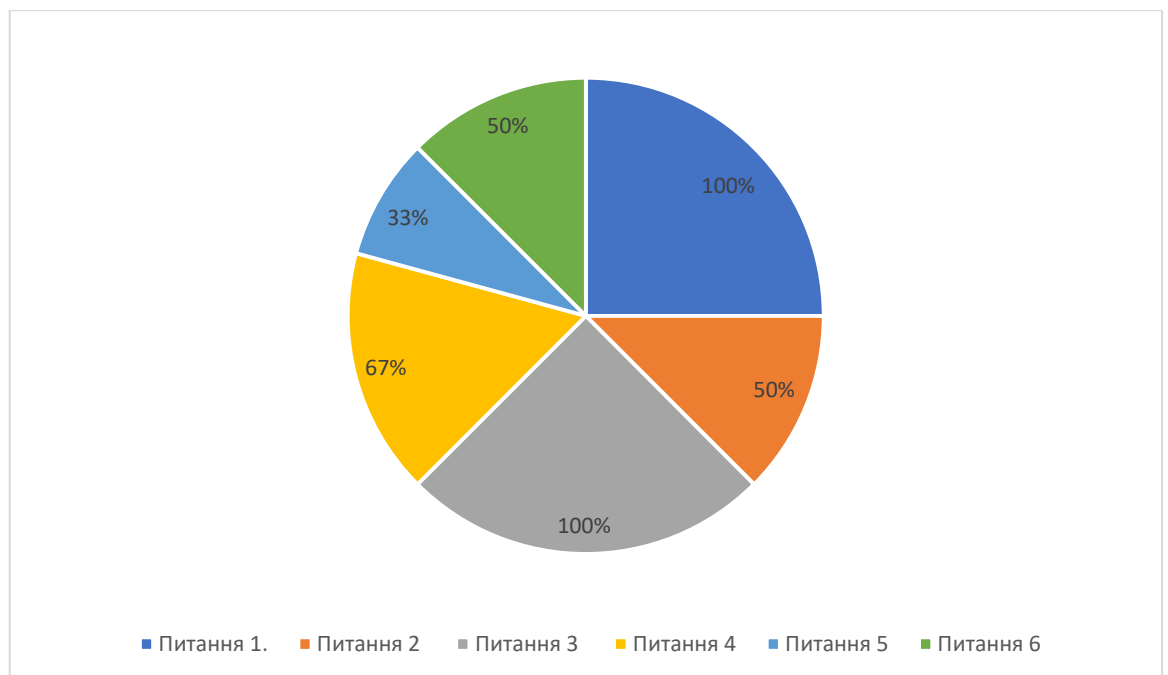
3. Чи цікавою є проблема екологічної грамотності й здорового способу життя сучасним здобувачам освіти? (100 %).

4. Чи достатньо в підручниках з української мови для профільної школи текстів, що сприяють гармонізації психоемоційного стану учнів? (67 %).

5. Чи достатнім є рівень навичок аналізу літературних текстів (епізодів) екологічного спрямування у здобувачів освіти профільної школи? (33 %).

6. Чи мають здобувачі освіти профільної школи навички створення презентацій у рамках дослідницьких проєктів? (50 %).

На Рис. 2.2 подано діаграму, що демонструє результати опитування.

Рис. 2.2. Результати анкетування вчителів

Результати анкетування вчителів свідчать, що проблема екологічної грамотності й здорового способу життя є актуальною, цікавою для здобувачів освіти профільної школи. Тексти, які презентують означену

проблему, в підручниках з української мови для профільної школи представлені, але недостатньою мірою. Формування навичок аналізу літературних текстів (епізодів), створення презентацій екологічного спрямування потребують постійної уваги, систематичної роботи.

Задля виявлення рівня сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» учнів також проведено анкетування здобувачів освіти закладу (Додаток В). В опитуванні взяли участь 30 здобувачів освіти Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради. Здобувачам освіти було запропоновано дати відповіді на 5 питань з теми, яка розглядається:

1. Чи є актуальною проблема екологічної грамотності й здорового способу життя? (Результати анкетування – 100 %).

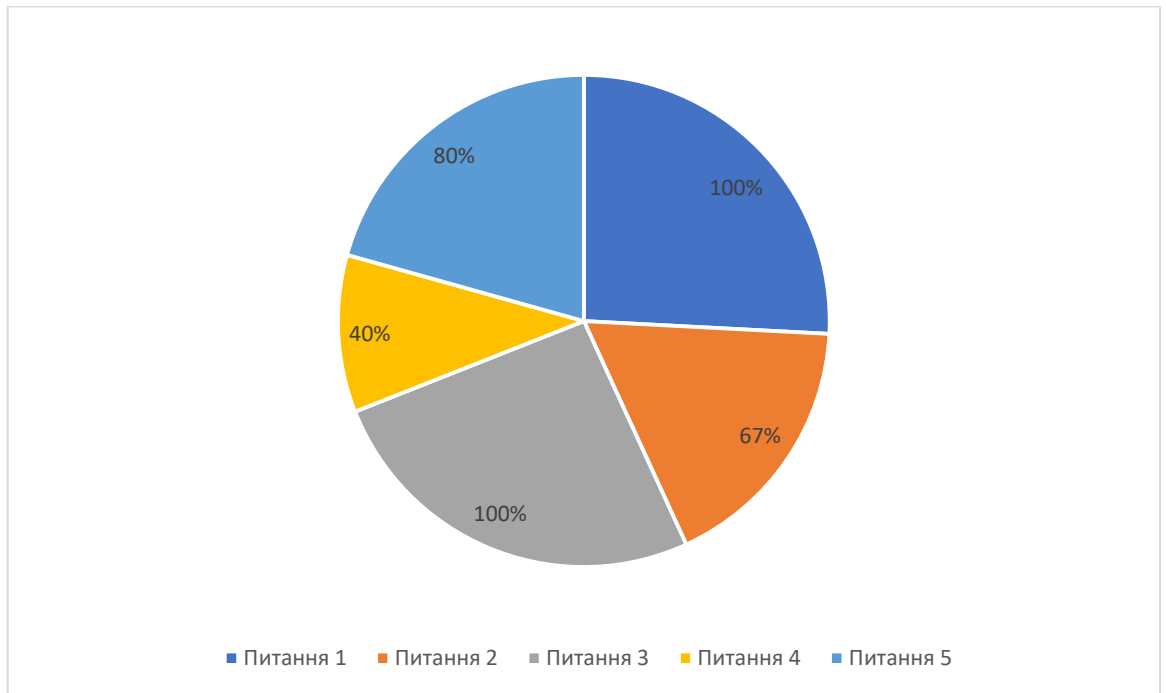
2. Чи в достатній мірі представлені в підручниках з української мови для профільної школи та з інших навчальних предметів завдання (тексти), які спрямовані на формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів? (67 %).

3. Чи цікавою є проблема екологічної грамотності й здорового способу життя вам та вашим одноліткам? (100 %).

4. Чи достатньо в підручниках з української мови для профільної школи та з інших навчальних предметів текстів, що сприяють гармонізації психоемоційного стану? (40 %).

5. Чи маєте ви навички створення презентацій у рамках дослідницьких проєктів? (80 %).

На Рис. 2.3 представлена діаграма, що демонструє результати опитування.

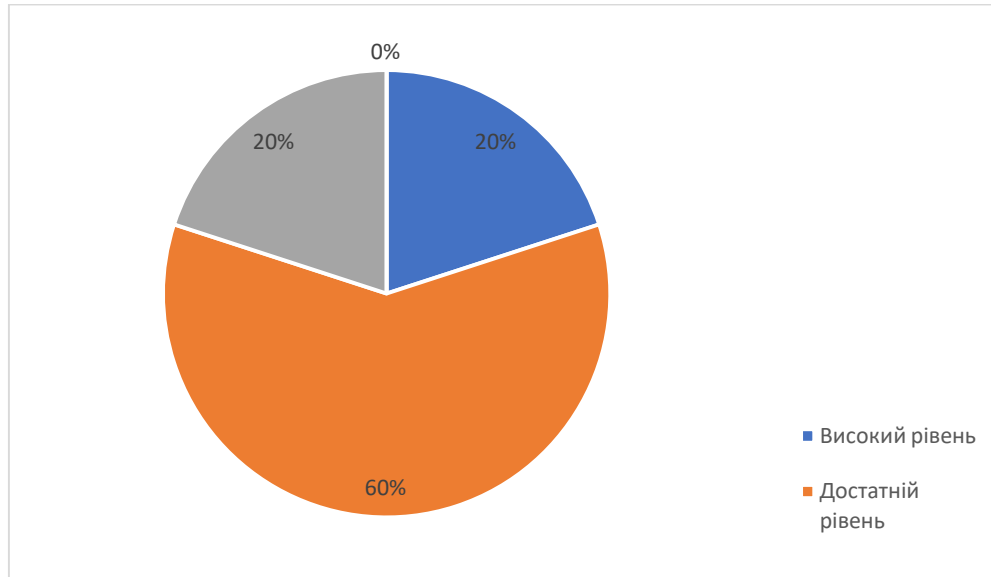

Рис. 2.3. Результати анкетування здобувачів освіти

Результати анкетування свідчать, що учні вважають проблему екологічної грамотності й здорового способу життя актуальною, ця тема є цікавою для здобувачів освіти профільної школи. Учні, як і вчителі, вважають, що тексти, які презентують означену проблему, в підручниках з української мови для профільної школи та з інших навчальних предметів представлені, але обмежено. Здобувачі освіти закладу також вважають, що навички аналізу літературних текстів (епізодів), створення презентацій екологічного спрямування сформовані на достатньому рівні.

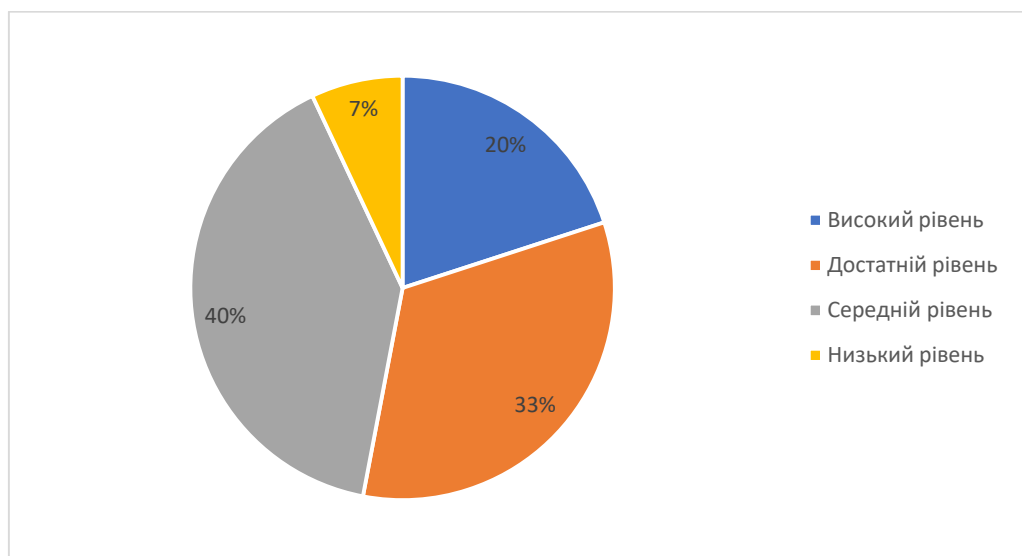
Учням 10–А класу Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради також було запропоновано написати формальне есе за темами екологічного спрямування: «Чи згодні ви з думкою, що, піклуючись про природу, ми піклуємося про себе?», «Я обираю здоров'я!». Здобувачі освіти повинні були створити власне висловлення і виконати додаткове завдання: обов'язково використати у творчій роботі 5 абстрактних іменників, 3–4 стилістично й експресивно забарвлені прикметники, 10 дієслів тематичної групи «Екологія. Здоров'я», 3–4 прислівники мети та способу дії, 2–3 числівники, які б демонстрували актуальність теми (Додаток Г).

У моніторингу брали участь 30 учнів. Окремо оцінювалися зміст творчої роботи та виконання додаткового завдання. За результатами творчої роботи високого рівня досягли 20 % учнів, достатнього – 60 %, середнього – 20 %, низького рівня – 0 %. Отримані дані подано на Рис. 2.4.

Рис. 2.4. Результати творчої роботи учнів (формальне есе)

Під час виконання додаткового завдання високий рівень продемонстрували 20 % здобувачів освіти, достатній рівень – 33 %, середній рівень – 40 %, низький – 7 %. Результати представлено на Рис. 2.5.

Рис. 2.5. Результати творчої роботи учнів (граматичне завдання)

Результати проведеної роботи свідчать, що у здобувачів освіти 10 класу профільної школи достатньо сформована ключова компетентність «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя», мовленнєва, комунікативна компетентності. Більшість учнів уміють створювати самостійне висловлення із запропонованої теми, зміст якого відповідає темі есе, дотримуються структури, формулюють тезу, є наявність відповідних компонентів (теза, аргументи, переконливі приклади, оцінювальні судження, висновки), є обґрунтування (аргументування) тези, есе логічні за структурою, простежується внутрішня логіка, думка розкривається послідовно, есе містять переконливі аргументування порушеної проблеми, наявний висновок, який відповідає запропонованій темі, органічно впливає зі сформульованої тези, узагальнює та підсумовує зміст есе. Зазначимо також, що у письмовому мовленні здобувачів освіти ліцею спостерігаються орфографічні, граматичні, лексичні помилки, плеоназми, тавтологія, вживання суржику, слів у невласливому їм значенні.

Під час виконання додаткового завдання здобувачі освіти продемонстрували середній рівень знань морфологічних ознак, синтаксичних функцій самостійних частин мови в реченні, вміння розрізняти морфологічні норми, пов'язані з особливостями класифікування, словозміни, вживання й поєднання різних частин мови в писемному мовленні. Зазначимо, що 7 % учнів із завданням не впоралися, тому поглиблення і систематизація знань із морфології потребує подальшої роботи на уроках.

Отже, з опертям на результати проведеного спостереження можна зробити висновок, що сформованість ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» здобувачів освіти 10 класу профільної школи (профіль – українська філологія) знаходиться загалом на достатньому та середньому рівнях. Необхідно створити ефективну методику, за якої рівень сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» підвищуватиметься, яка сприятиме розвитку усного та писемного мовлення, здатності учнів створювати власні

аргументовані висловлення, поглиблювати й систематизувати знання та вдосконалювати вміння і навички з морфології.

Висновки до другого розділу

У другому розділі магістерської роботи окреслено лінгводидактичні засади формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі, проаналізовано навчально-методичне забезпечення та рівень сформованості означеної ключової компетентності.

З'ясовано, що серед підходів до навчання української мови – компетентнісного, особистісно орієнтованого, комунікативно-діяльнісного, когнітивно-комунікативного, соціокультурного, текстоцентричного – чільне місце у профільній школі посідає компетентнісний.

Підходи до навчання зумовлюють певні правила, які забезпечують ефективну організацію навчального процесу, тобто принципи навчання. Вони обумовлюють зміст навчання, використання певних методів і прийомів, систему вправ, є підґрунтям для підготовки та проведення сучасного уроку української мови. Навчання морфології передбачає формування і розвиток ключових і предметної компетентностей здобувачів освіти. Компетентнісна складова може бути реалізована завдяки доцільному підбору ефективних методів, прийомів навчання. Зазначимо, що найбільш ефективними є інтерактивний метод, специфічні прийоми у вивченні частин мови: морфологічний розбір слова як частини мови; уживання слова в потрібній формі; розмежування аналогічних слів, що належать до різних частин мови; зіставлення граматичних форм; заміна одних граматичних форм іншими; складання словосполучень і речень з певними формами слів; спостереження над функціонуванням паралельних морфологічних форм; складання таблиць і заповнення готових таблиць прикладами; програмування, алгоритмізація та ін.

Одним з важливих видів усної або писемної роботи на уроці української мови є мовні вправи, адже саме вони дають можливість застосувати теоретичні знання на практиці, є інструментом для формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок, перевірки якості засвоєння навчального матеріалу. Вважаємо також, що під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі найбільш дієвими є методи за способом взаємодії учителя і учнів на уроці; спостереження здобувачів освіти над мовними явищами, навчально-дослідницька робота із заглибленням в лінгвістичну теорію; актуальними залишаються також робота з підручником, метод вправ. Визначено, що під час навчання морфології необхідно впроваджувати роботу з текстами різних жанрів, стилів та типів, бо саме текстоцентризм дає можливість розвивати ключові та предметну компетентності.

Проаналізовано програму для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям, профіль – українська філологія), зазначено, що чинною програмою передбачено ґрунтовне узагальнення та систематизація відомостей з розділу «Морфологія», здобувачі освіти опановують і нові для них поняття, наприклад, морфологічні норми, морфологічні засоби виразності мови, з історії вивчення частин мови, стилістичні функції частин мови тощо.

Проаналізовано рекомендовані Міністерством освіти і науки України підручники української мови для 10 класу профільної школи: підручник С. Карамана, О. Горошкіної, О. Карамана, Л. Попової [30] та підручник А. Ворон, В. Солопенка [12]. З'ясовано, що навчальні видання з української мови (профільний рівень) для 10 класу відповідають чинній програмі, сприяють формуванню ключових і предметної компетентностей. Мовні вправи, які містяться у підручниках, сприяють удосконаленню мовленнєвих, комунікативних навичок здобувачів освіти, розвитку творчих здібностей, формуванню ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» під час поглиблення і систематизації знань із морфології.

За результатами проведених спостережень діагностовано, що сформованість ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» здобувачів освіти 10 класу профільної школи (профіль – українська філологія) знаходиться загалом на достатньому та середньому рівнях. Необхідно створити ефективну методику, за якої рівень сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» підвищуватиметься, що сприятиме розвитку усного та писемного мовлення, здатності учнів створювати власні аргументовані висловлення, поглиблювати й систематизувати знання та вдосконалювати уміння і навички з морфології.

РОЗДІЛ 3

СИСТЕМА РОБОТИ НАД ФОРМУВАННЯМ ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ І ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ ПІД ЧАС ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ ІЗ МОРФОЛОГІЇ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

3.1. Методика формування екологічної грамотності і здорового способу життя учнів та учениць під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі

Не підлягає сумніву, що проблема збереження юнацтвом власного здоров'я, докільля потребує нагального розв'язання. Це одне з пріоритетних завдань сучасної освіти, тому методика формування екологічної грамотності й здорового способу життя стосується всіх сфер освітнього процесу. У дослідженні розроблено методику формування ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» саме в профільній школі під час поглиблення і систематизації знань із морфології з опертям на чинну програму для профільного навчання учнів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Упровадження методики спрямоване на виховання особистості, яка свідомо ставиться до збереження власного здоров'я, готова пропагувати здоровий спосіб життя та здатна виявляти активну життєву позицію в питаннях захисту докільля.

Запропонована методика ґрунтована на принципах текстоцентризму, гуманізації та гуманітаризації, єдності навчання, виховання та розвитку, науковості, зв'язку теорії та практики, послідовності й систематичності, наочності, доступності, культуровідповідності, реалізації міжпредметних зв'язків. Уважаємо, що сучасний урок української мови ґрунтується на поєднанні як інноваційних, так і традиційних, що вже перевірені часом, підходів. З огляду на вимоги сучасної освіти розглянуто специфічні прийоми у вивченні частин мови: уживання слова в потрібній формі; розмежування

аналогічних слів, що належать до різних частин мови; зіставлення граматичних форм; заміна одних граматичних форм іншими; складання словосполучень і речень з певними формами слів; складання таблиць і заповнення готових таблиць прикладами; програмування, алгоритмізація та ін. Доводимо, що традиційні методи навчання доречно впроваджувати паралельно з інноваційними.

Одним з важливих видів роботи на уроці морфології є мовні вправи, адже саме вони дають можливість застосувати теоретичні знання на практиці, є інструментом для формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок, перевірки якості засвоєння навчального матеріалу. Актуальною також залишається робота з підручником і словниками. Вважаємо також, що під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі найбільш дієвими є методи спостереження здобувачів освіти над мовними явищами, навчально-дослідницька робота із заглибленням у лінгвістичну теорію. Визначено, що під час навчання морфології саме текстоцентризм уможливує розвиток ключових та предметної компетентностей, тому необхідно впроваджувати роботу з текстами різних жанрів, стилів та типів.

У XXI столітті, в еру сучасних технологій, яку називають постіндустріальною (інформаційною) епохою, відбуваються кардинальні зміни в усіх сферах життя людства. Цифрова епоха змінила підходи до комунікації, розваг, спостерігаються трансформаційні зміни в технологіях, усіх галузях науки і техніки. Такі трансформаційні зміни відбуваються й в освіті. Освіта має адаптуватися до нових реалій і пропонувати учням та ученицям необхідні інструменти, які сприятимуть формуванню і розвитку необхідних навичок для успішного функціонування в цифровому світі.

Один з таких ефективних інструментів – візуалізація навчального матеріалу на уроках української мови. Поняття «візуалізація» походить від латинського слова «visualis» – наочний. Візуалізація – унаочнення, створення умов для візуального спостереження, подання фізичного явища або процесу у формі, зручній для зорового сприйняття, допомагає вчителю створити

позитивний психоемоційний фон на уроці, формує та розвиває пізнавальні інтереси здобувачів освіти, зокрема в інформаційному середовищі, спонукає учнів до саморозвитку, самоосвіти, формує критичне ставлення до медійної інформації, сприяє реалізації міжпредметних зв'язків на уроці української мови, формуванню ключових компетентностей.

Проаналізуємо окремі засоби візуалізації з погляду доречності їхнього використання на різних етапах уроку української мови в профільній школі.

Актуалізацію опорних знань можна провести за допомогою інтернет-мемів. Інтернет-меми – це інформація (афоризм, зображення, аудіо- або відеоряд, фраза), яка подається в дотепній лаконічній формі, вона відтворює власне ставлення до будь-яких подій і явищ [45]. Інтернет-меми є ефективним сучасним інструментом зацікавленості учнів навчальним матеріалом, хоча термін «інтернет-мем» був вигаданий ще в 1976 році професором біологічних наук з Оксфорда Річардом Докінсом. Назва терміна походить від слова «меметика» – теорія еволюції культури.

Інтернет-меми виконують на уроці української мови такі функції:

- репрезентативну (відтворення прочитаного, почутого, побаченого);
- комунікативну (реакція на відтворену ситуацію, що спонукає до обговорення, диспуту, дискусії);
- креативну (використання сучасних онлайн інструментів під час креативного відтворення прочитаного, побаченого, почутого).

Приклад завдання з використанням інтернет-мемів на уроці
(Використано матеріали з інтернет-видань, що перебувають у вільному доступі) [45].

1. Сформулюйте проблему, порушену в мемі. Чи цікавою є проблема вам та вашим одноліткам? Чи є вона важливою? Яким є ваше ставлення до блогерів, що пишуть з орфографічними помилками? Чи важливо в ХХІ столітті знати орфографічні правила? Обґрунтуйте свою думку з оперттям на власний читацький досвід. Назвіть частини мови, використані автором інтернет-мема, схарактеризуйте їх. Чи легко ви впоралися із

завданням? Що викликало утруднення? Назвіть самостійні та службові частини мови.

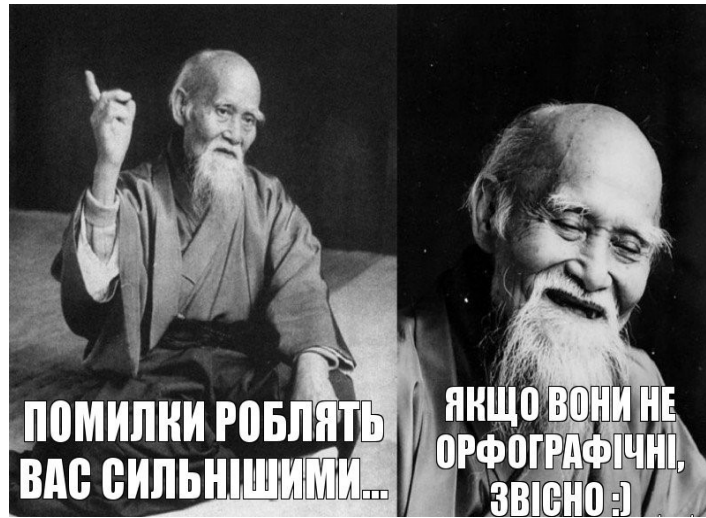

Рис. 3.1. Приклад інтернет-мема

(Використано матеріали з інтернет-видань, що перебувають у вільному доступі) [45].

На етапі систематизації знань ефективним є процес створення опорного конспекту або ментальної карти.

Приклад ментальної карти, яка створена здобувачами освіти під час поглиблення і систематизації знань з теми «Ступені порівняння прикметників» (10–А клас, філологічний профіль).

Рис. 3.2. Ментальна карта «Ступені порівняння прикметників»

На етапі поглиблення і систематизації вивченого в профільній школі доречно застосовувати фреймовий спосіб опрацювання матеріалу, який отримав свою назву від поняття «фрейм» [20]. «Фрейм» перекладається з англійської мови як «каркас, остов», «будова, структура, система», «рамка». Це структура, шаблон, що відображає в пам'яті людини певні ситуації, за якими творяться нові.

У методиці навчання української мови фреймом називають схему (каркас), яка складається з різноманітних елементів (порожніх комірок або рядків), що заповнюються під час як парної, так і групової роботи. Фреймування спонукає учнів до самостійної роботи, що є актуальним завданням профільного навчання. Фреймова організація знань є основою глибокого розуміння лінгвістичної інформації й довгострокового її запам'ятовування.

Послідовність роботи з фреймами:

- створення каркасу змісту навчального матеріалу з певної теми (цю роботу може виконати вчитель або найбільш підготовлені здобувачі освіти);
- актуалізація теми (фокусу) в центрі каркасу;
- найменування окремих комірок (вікон);
- вербальне наповнення фреймових структур (комірок, вікон) під час парної або групової роботи;
- презентація групою результатів роботи над мініпроектами, проведення аналізу виконаної роботи.

Учитель має змогу спостерігати за процесом виконання завдань.

Приклад фрейму, який створено для здобувачів освіти під час поглиблення і систематизації знань з теми «Українська морфологія як розділ мовознавства про частини мови» (10–А клас, філологічний профіль)

Рис. 3.3. Приклад фрейму

Візуалізація інформації засобами програм Word Art

Ефективним є використання яскравого графічного зображення у вигляді «хмари слів», тобто візуального відтворення списку ключових понять на єдиному зображенні. «Хмари слів» доречно використовувати на будь-яких етапах уроку української мови, особливо в профільному навчанні, тому що «хмари слів» уможливають усвідомлення й швидке засвоєння великого обсягу навчального матеріалу.

Можливості використання «хмари слів» на уроках української мови в профільних класах:

- кодування теми уроку, яку здобувачі освіти повинні визначити;
- складання опорного конспекту задля опанування нового матеріалу чи його систематизації;
- перетворення наукового тексту на цікаву головоломку;
- створення «підказок» до лінгвістичного диктанту;
- повторення ключових понять теми, яка вивчається;

Є багато сервісів для створення «хмар думок», один з них – Word Art, за допомогою якого можна створювати різнокольорові «хмари» різної форми.

Переваги сервісу Word Art:

- для створення «хмари слів» текст можна додавати вручну або за покликанням;
- тека форм «хмар» має близько 400 різноманітних шаблонів, вона постійно оновлюється;

Вправа 1. «Фрірайтинг».

Слово «фрірайтинг» перекладається як вільне письмо. Учитель пропонує теми для написання есе (екологічного спрямування). Наприклад, «*Чи модно бути здоровим?*», «*Чи згодні ви з думкою, що, піклуючись про природу, ми піклуємося про себе?*». Для вільного письма встановлюється обмеження часу, але писати треба постійно (потік свідомості). Після закінчення цього етапу роботи здобувачі освіти пишуть формальне есе з опертям на власні думки.

Вправа 2. Проєкт «Морфологічна газета».

Учням пропонується створити власний інтерактивний плакат, наприклад, на тему «*Думай глобально – дій локально!*», у якому міститься інформація екологічного спрямування, а також завдання з морфології.

1. Знайти в тексті 6 різних самостійних частин мови, три службові частини мови.
2. Виконати морфологічний розбір 1 самостійної частини мови (на свій вибір).
3. Виконати морфологічний розбір 1 службової частини мови (на свій вибір).

Вправа 3. З поданих речень випишіть займенники, виконайте морфологічний розбір цих займенників.

Складіть і запишіть власні правила поведінки в природі. Роботу можна проводити в групах.

Не ламай калину, бо вона в житті єдина.

Краще принеси ти їй води.

Не рубай тополю – зустрінешся з бідною.

Краще їй сестричку посади.

Вправа 4. «Неповні речення». Закінчити речення. Назвати іменники в цих реченнях, схарактеризувати ці іменники.

Щоб покращити стан екології в місті (країні, світі), потрібно...

Щоб природа подякувала, я сьогодні ...

Вправа 5. Твір «Чистота нашого міста».

Допоміжні питання:

– *Що я повинен (повинна) зробити, щоб у нашому місті завжди панувала чистота?*

– *Що я повинен (повинна) зробити, щоб навколо не валялись недопалки, фантики, пластикові упаковки?*

– *Що я повинен (повинна) зробити, щоб мешканці нашого міста не дихали димом та пилом?*

Вправа 6. «Рейтинг» (спрямована на виявлення цінностей).

За допомогою ранжування розставити пріоритети у поданому списку, схарактеризувати самостійні частини мови.

Напишіть (розкажіть), чому ви так вважаєте, використовуючи конкретні та абстрактні іменники.

1. *Що перш за все необхідно побудувати в нашому місті (районі, країні)?*

а) очисні споруди;

б) дороги для велосипедистів;

в) футбольне поле

2. *Членами якої організації ти хотів би стати?*

а) Червоний хрест;

б) Всесвітній фонд охорони природи;

в) фонд допомоги безпритульним тваринам;

г) створив би власну організацію.

Вправа 7. Складання інструкції «Як безпечно користуватися мобільним телефоном найновішої моделі?» з використанням іменників конкретних (наприклад, корпус, екран, клавіатура) та абстрактних (наприклад, допомога, підказка, успіх, старання).

Вправа 8. Складання інформаційного допису до шкільної газети або шкільного веб-сайту про екологічні проблеми міста (району) з

використанням іменників – власних назв (імен і прізвищ однокласників, географічних назв і т. ін.), кількісних числівників, прислівників способу дії.

Вправа 9. «Екологічна реклама».

Створіть відеоролик-рекламу *«Агентство екологічної допомоги»*. Уявіть, що ви працюєте приватним детективом у «Бюро детективних розслідувань». Напишіть звіт детектива *«Екологічний стан Кривого Рогу»* або *«Чистота вулиць Кривого Рогу»*, використовуючи абстрактні та конкретні іменники, загальні та власні назви, іменники – назви істот та неістот, кількісні та порядкові числівники, вигуки.

Вправа 10. «Мікрофон».

Складання і розігрування діалогу або власного виступу (з використанням загальних і власних назв, абревіатур, кількісних числівників, дієслів наказового способу).

16-річна школярка зі Швеції Грета Тунберг у вересні 2021 року звернулася з трибуни кліматичного саміту ООН, який проводився у Нью-Йорку, до світових лідерів щодо глобальної екологічної катастрофи з промовою «Як ви можете?».

– *А що б ви сказали з трибуни ООН щодо екологічних проблем, якби у вас була змога звернутися до світових лідерів?*

– *Про що хотіли б запитати Грету Тунберг, якби у вас була така змога?*

Вправа 11. Діалог-інтерв'ю із *Жаном Івом Кусто*, відомим дослідником світового океану, щодо екологічних проблем. *Про що хотіли б запитати французького дослідника?* (з використанням загальних і власних назв, абревіатур, кількісних числівників, дієслів умовного способу).

Вправа 12. «Універсальний власний словник». Учням пропонується створити власний словник частин мови, правопис яких викликає утруднення. Створити самостійно словникову статтю, проілюструвати дібраними прикладами.

Отже, вважаємо, що запропонована методика сприятиме формуванню екологічної грамотності й здорового способу життя учнів і тому доречно у використанні. Немає сумнівів, що в сучасній школі навчання повинно мати практичну спрямованість, яка дасть учням змогу відчутти користь від набутих знань, сформованих умінь та навичок у подальшому житті.

3.2. Результати формування екологічної грамотності і здорового способу життя учнів та учениць під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі

Задля підвищення рівня сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» в учнів та учениць під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі використано методику формування екологічної грамотності й здорового способу життя. Перед упровадженням означеної методики проведено спостереження за освітнім процесом у закладі, анкетування вчителів і здобувачів освіти, аналіз уроків, бесіди, діагностувальні контрольні роботи (формальне есе за темами екологічного спрямування з додатковим граматичним завданням) серед учнів 10–А класу на базі Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради. Наприкінці вивчення теми «Українська морфологія як розділ мовознавства про частини мови» після впровадження методики формування екологічної грамотності й здорового способу життя проведено повторне анкетування та діагностування здобувачів освіти. Уважаємо за потрібне докладно розглянути і проаналізувати результати анкетування та діагностування респондентів (до використання методики та після її впровадження).

Для повторного опитування здобувачам освіти була надана анкета, аналогічна до попередньої:

1. Чи є актуальною проблема екологічної грамотності й здорового способу життя? (Результати анкетування – 100 %).

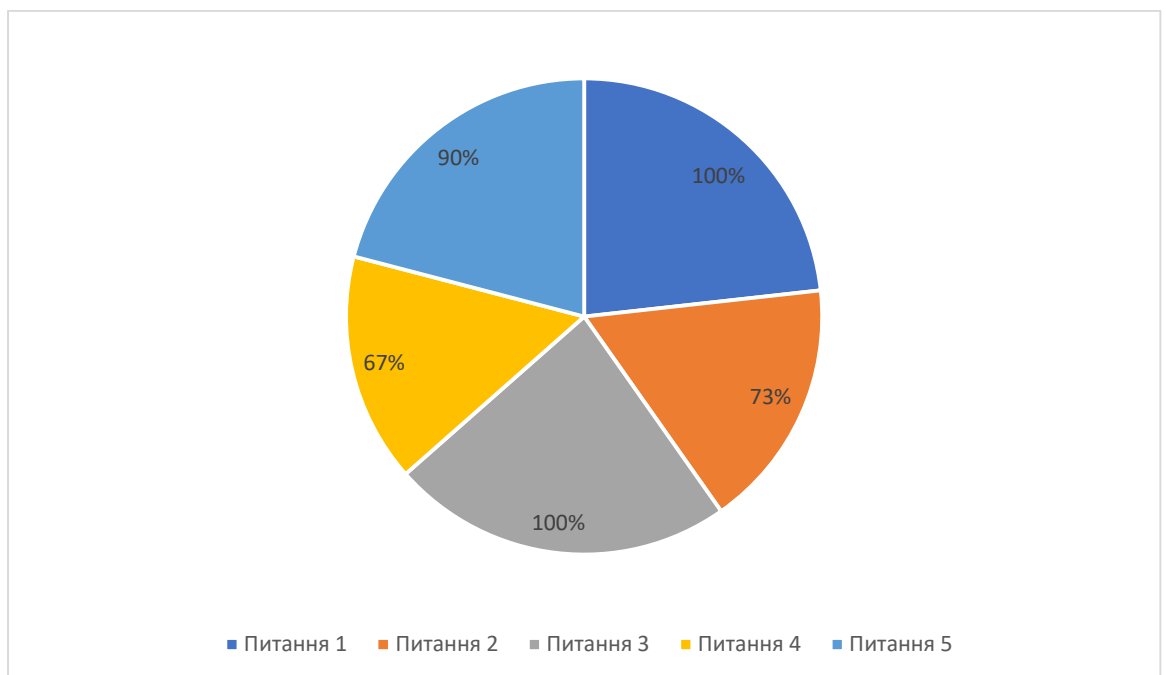
2. Чи в достатній мірі представлені в підручниках з української мови для профільної школи та з інших навчальних предметів завдання (тексти), які спрямовані на формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів? (73 %).

3. Чи цікавою є проблема екологічної грамотності й здорового способу життя вам та вашим одноліткам? (100 %).

4. Чи достатньо в підручниках з української мови для профільної школи та з інших навчальних предметів текстів, що сприяють гармонізації психоемоційного стану? (67 %).

5. Чи маєте ви навички створення презентацій у рамках дослідницьких проєктів? (90 %).

На Рис. 2.3 подано діаграму, що демонструє результати опитування.

Рис. 3.1. Результати повторного анкетування здобувачів освіти

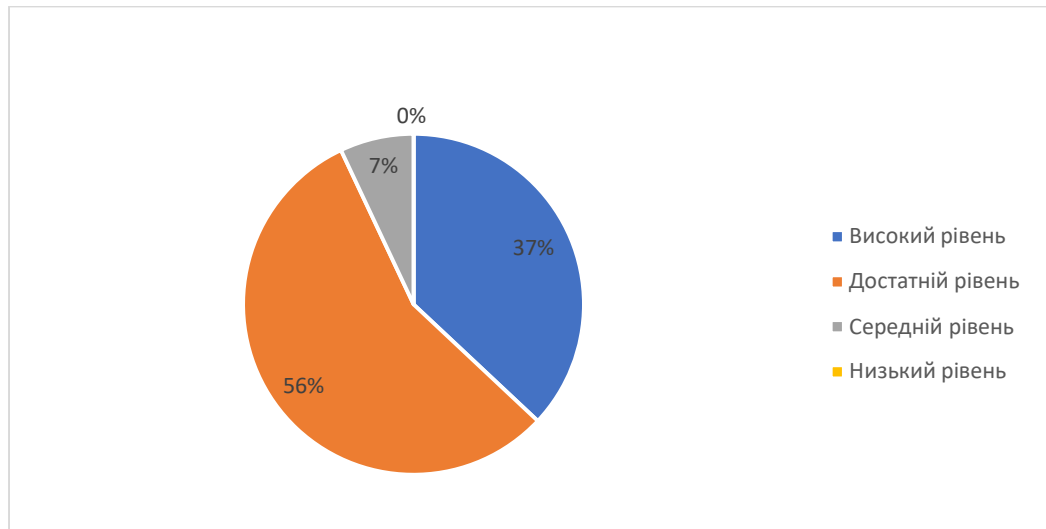
У Таблиці 3.1 порівнюються результати попереднього (Рис. 2.3) та повторного (Рис. 3.1) анкетування здобувачів освіти щодо сформованості екологічної грамотності й здорового способу життя.

Рівні сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» (анкетування здобувачів освіти)

	Результати анкетування учнів до впровадження методики формування екологічної грамотності й здорового способу життя	Результати анкетування учнів після впровадження методики формування екологічної грамотності й здорового способу життя
Питання 1	100 %	100 %
Питання 2	67 %	73 %
Питання 3	100 %	100 %
Питання 4	40 %	67 %
Питання 5	80 %	90 %

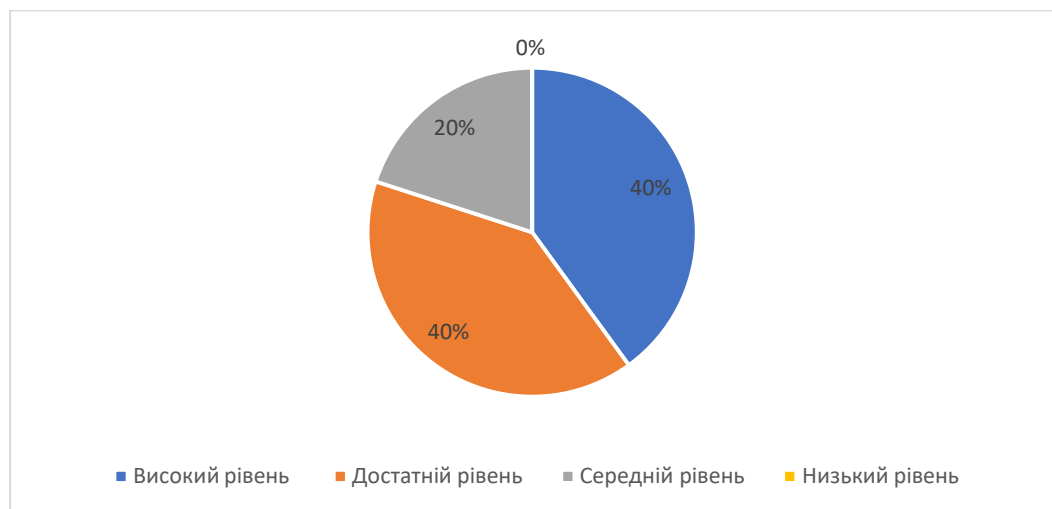
Для повторного контрольного діагностування учням 10–А класу Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради було запропоновано написати формальне есе за темами (надані інші теми) екологічного спрямування: «Чи модно бути здоровим?», «Думай глобально – дій локально!». Здобувачам освіти пропонувалося створити власне висловлення і виконати додаткове завдання: обов’язково використати у творчій роботі 5 абстрактних іменників, 3–4 стилістично та експресивно забарвлених прикметники, 10 дієслів тематичної групи «Екологія. Здоров’я», 3–4 прислівники мети та способу дії, 2–3 числівники, які б демонстрували актуальність теми (Додаток Г).

У моніторингу брали участь 30 учнів. Окремо оцінювалися зміст творчої роботи та виконання додаткового завдання. За результатами творчої роботи високого рівня досягли 37 % учнів, достатнього – 56 %, середнього – 7 %, низького рівня – 0 %. Отримані дані подано на Рис. 3.2.

Рис. 3.2. Результати повторної творчої роботи учнів (формальне есе)

Під час виконання додаткового завдання високий рівень продемонстрували 40 % здобувачів освіти, достатній рівень – 40 %, середній рівень – 20 %, низький – 0 %. Результати подано на Рис. 3.3.

Рис. 3.3. Результати повторної творчої роботи учнів (граматичне завдання)

У Таблиці 3.2 порівнюються результати попереднього (Рис. 3.2) та повторного (Рис. 3.3) діагностування (творчої роботи з граматичним завданням) здобувачів освіти щодо сформованості екологічної грамотності й здорового способу життя.

Рівні сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» (творча робота здобувачів освіти)

Вид роботи	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
Результати творчої роботи (формальне есе)	20 %	60 %	20 %	0 %
Результати творчої роботи (граматичне завдання)	20 %	33 %	40 %	7 %
Результати повторної творчої роботи (формальне есе)	37 %	56 %	7 %	0 %
Результати повторної творчої роботи (граматичне завдання)	40 %	40 %	20 %	0 %

Запропонована методика передбачає формування ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» в учнів під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі. Система вправ побудована на матеріалі екологічного спрямування, що є цікавим сучасному здобувачеві освіти: тексти із соціальних мереж, українська усна народна творчість, тексти класиків та сучасних українських митців, реклама тощо. З'ясовано, що учні краще сприймають та засвоюють навчальний матеріал, який пов'язаний з актуальними питаннями сьогодення, зокрема з екологічними проблемами, здоровим способом життя.

Отже, результати дослідження засвідчили, що розроблена методика навчання морфології української мови як розділу мовознавства про частини мови на матеріалі екологічного спрямування є ефективною. Вона сприяє підвищенню рівня мотивації учнів, розвитку усного та писемного мовлення, здатності учнів створювати власні аргументовані висловлення, поглибленню і систематизації знань із морфології, удосконаленню вмій і навичок, формуванню екологічної грамотності й здорового способу життя. З'ясовано, що навчальний матеріал, який наближений до реалій сьогодення, якнайбільше сприяє соціалізації учнів. У процесі навчання морфології української мови як розділу мовознавства про частини мови здобувачі освіти

профільної школи продемонстрували високий рівень сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя», мовленнєвої, комунікативної компетентностей; достатній рівень знань морфологічних ознак, синтаксичних функцій самостійних частин мови в реченні; умінь і навичок уживання і поєднання різних частин мови в усному і писемному мовленні. Учні 10–А класу продемонстрували високий рівень мотивації до навчання, творчий підхід до опрацювання матеріалу з теми.

За результатами теоретичного і практичного дослідження можна зробити висновок, що впровадження апробованої методики з формування ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» учнів під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі є доцільним.

Висновки до третього розділу

Запропонована методика ґрунтується на поєднанні як інноваційних, так і традиційних підходів до навчання української мови. Доводимо, що традиційні методи навчання доречно впроваджувати паралельно з інноваційними. Одним з важливих видів роботи на уроці морфології є мовні вправи, адже саме вони уможливають застосування теоретичних знань на практиці, є засобом для формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок, перевірки якості засвоєння навчального матеріалу. Актуальною також залишається робота з підручником і словниками. Вважаємо також, що під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі найбільш дієвими є методи спостереження здобувачів освіти над мовними явищами, навчально-дослідницька робота із заглибленням у лінгвістичну теорію. Визначено, що під час навчання морфології саме текстоцентризм дає змогу розвивати ключові та предметну компетентності, тому необхідно впроваджувати роботу з текстами різних жанрів, стилів та типів.

Результати анкетування вчителів, анкетування та діагностування здобувачів освіти показало, що розроблена методика навчання морфології української мови як розділу мовознавства про частини мови на матеріалі екологічного спрямування є ефективною. Вона сприяє підвищенню рівня мотивації учнів, розвитку усного та писемного мовлення, поглибленню і систематизації знань із морфології, формуванню екологічної грамотності й здорового способу життя. З'ясовано, що навчальний матеріал, який наближений до реалій сьогодення, якнайбільше сприяє соціалізації учнів. У процесі навчання морфології української мови як розділу мовознавства про частини мови здобувачі освіти профільної школи продемонстрували високий рівень сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя», мовленнєвої, комунікативної компетентностей; достатній рівень знань морфологічних ознак, синтаксичних функцій самостійних частин мови в реченні; умінь і навичок уживання та поєднання різних частин мови в усному і писемному мовленні. Учні 10–А класу продемонстрували високий рівень мотивації до навчання, творчий підхід до опрацювання матеріалу з теми.

ВИСНОВКИ

Отже, однією з найважливіших потреб життя сучасної людини є її екологічна грамотність і здоровий спосіб життя. Збереження здоров'я учнів – невід'ємний складник освітнього процесу, що регламентовано Конституцією України [33], Законом України «Про освіту» [26], Державним стандартом базової та повної загальної середньої освіти [21], ключовими положеннями концепції «Нова українська школа» [34].

На основі опрацьованої мовознавчої, психологічної, педагогічної, лінгводидактичної наукової літератури з'ясовано, що лінгвістичні засади є важливим чинником у формуванні ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» учнів під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі. Головною метою навчання української мови в умовах сучасної освіти є формування духовно багатой, національно свідомої мовної особистості, що вільно володіє вміннями і навичками послуговуватися засобами рідної мови в усіх видах мовленнєвої діяльності. Вивчення граматичних законів сприяє вмінню вільно та правильно формулювати власні думки, сприймати і розуміти чужі висловлення, забезпечує формування вмінь і навичок свідомого і доречного використання мовних засобів у певних комунікативних ситуаціях.

Дійшли висновку, що основними морфологічними поняттями, якими повинні володіти здобувачі освіти профільної школи (філологічний напрям, профіль – українська філологія), є такі: «морфологічні норми», «граматичні категорії», «граматичні значення» і «граматичні форми»; «словозміна»; «парадигма», «словоформа»; «взаємоперехід частин мови». Аналіз теоретичних джерел дає підстави стверджувати, що поглиблення і систематизація знань із морфології є ефективним засобом формування екологічної компетентності учнів старшої школи.

У роботі також визначено сутність таких понять: «компетентність», «ключова компетентність», «екологічна грамотність», визначено складники

екологічної компетентності, з'ясовані можливості предмета «українська мова» у формуванні ключових компетентностей, зокрема екологічної грамотності й здорового способу життя.

Доведено, що саме етап раннього юнацького віку (15–17 років) є надважливим у формуванні екологічної компетентності. Здатність до теоретичного мислення дозволяє здобувачам освіти в профільній школі поглиблювати і систематизувати знання з морфології. Учитель у своїй діяльності повинен урахувувати індивідуальні вікові особливості учнів, адже від цього залежить ефективність реалізації компетентнісного підходу, успішність у формуванні ключових та предметної компетентностей.

Окреслено лінгводидактичні засади формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів під час поглиблення і систематизації знань із морфології в профільній школі, проаналізовано навчально-методичне забезпечення та рівень сформованості означеної ключової компетентності. З'ясовано, що серед підходів до навчання української мови чільне місце у профільній школі посідає компетентнісний.

Навчання морфології передбачає формування й розвиток ключових і предметної компетентностей здобувачів освіти. Компетентнісна складова може бути реалізована завдяки доцільному добору ефективних методів, прийомів навчання. Зазначимо, що найбільш ефективними є інтерактивний метод, специфічні прийоми у вивченні частин мови: морфологічний розбір слова як частини мови; уживання слова в потрібній формі; зіставлення граматичних форм; заміна одних граматичних форм іншими; складання словосполучень і речень з певними формами слів; складання таблиць і заповнення готових таблиць прикладами; програмування, алгоритмізація та ін.

Одним з важливих видів усної або писемної роботи на уроці української мови є мовні вправи, адже саме вони дають змогу застосувати теоретичні знання на практиці, є інструментом для формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок, перевірки якості засвоєння навчального

матеріалу. Визначено, що під час навчання морфології необхідно впроваджувати роботу з текстами різних жанрів, стилів та типів, бо саме текстоцентризм дає змогу розвивати ключові та предметну компетентності.

Проаналізовано програму для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям, профіль – українська філологія), зазначено, що програмою передбачено ґрунтовне узагальнення та систематизація відомостей з розділу «Морфологія», здобувачі освіти опановують і нові для них поняття, наприклад, морфологічні норми, морфологічні засоби виразності мови, стилістичні функції частин мови.

Опрацьовано рекомендовані Міністерством освіти і науки України підручники української мови для 10 класу профільної школи: підручник С. Карамана, О. Горошкіної, О. Карамана, Л. Попової [30] та підручник А. Ворон, В. Солопенка [12]. З'ясовано, що підручники української мови (профільний рівень) для 10 класу відповідають чинній програмі, сприяють формуванню ключових і предметної компетентностей. Мовні вправи, які містяться у підручниках, сприяють удосконаленню мовленнєвих, комунікативних навичок здобувачів освіти, розвитку творчих здібностей, формуванню ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя» під час поглиблення і систематизації знань із морфології.

Моніторингове дослідження свідчить, що розроблена методика навчання морфології української мови на матеріалі екологічного спрямування є ефективною. Вона сприяє підвищенню рівня мотивації учнів, розвитку усного та писемного мовлення, поглибленню і систематизації знань із морфології, формуванню екологічної грамотності й здорового способу життя. З'ясовано, що навчальний матеріал, який наближений до реалій сьогодення, якнайбільше сприяє соціалізації учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бакум З. П. Модернізація методів навчання української мови. *Складні питання вузівського курсу української мови* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2002. С. 6–10.
2. Бакум З. П. Система завдань і вправ для формування мовної особистості на профільному рівні навчання фонетики. *Філологічні студії* : зб. наук. праць. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2010. Вип. 4. С. 141–150.
3. Бакум З. П. Текстоцентризм у сучасній системі принципів навчання української мови. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Херсон : ХДУ, 2006. Вип. 47. С. 85–91.
4. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. посіб. Київ : Генеза, 2005. 180 с.
5. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : підруч. для студ. філол. факультетів. Київ : Либідь, 1993. 334 с.
6. Бондар В. І. Дидактика : підруч. для студ. вищ. пед. навч. закладів. Київ : Либідь, 2005. 264 с.
7. Бондаренко Н. В. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. № 12. С. 2–7.
8. Васянович Г. П. Основи психології : навч. посіб. Київ : Педагогічна думка, 2012. 114 с.
9. Вербицький В. В. Формування ключових компетентностей учнів – основне завдання навчального закладу. *Іновації позашкілля* : зб. метод. матеріалів з еколого-натуралістичного напрямку позашкільної освіти. Луцьк, 2017. С. 32–36.
10. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. для студ. філол. факультетів / голов. ред. М. С. Тимошик. Київ : Либідь, 1993. 365 с.

11. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
12. Ворон А. А., Солопенко В. А. Українська мова. Профільний рівень : підруч. для 10 кл. закладів загал. серед. освіти. Київ : Освіта, 2018. 288 с.
13. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
14. Голуб Н. Б. Концептуальні засади сучасної методики навчання української мови в загальноосвітній школі. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 107–118.
15. Горошкіна О. М., Караман О. В. Формування креативності майбутніх учителів української мови як лінгводидактична проблема. *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 12. С. 29–33.
16. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підруч. для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Академія, 2004. 336 с.
17. Грета Тунберг. Промова на саміті ООН. URL : https://gazeta.ua/articles/life/_hvora-ditina-chi-svitovij-geroj-hto-taka-greta-tunberg-ta-chomu-yiyi-promovu-na-samiti-oon-obgovoryuye-vsya-planeta/929716
18. Гріньова О. М. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій особистості в пізньому юнацькому віці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Психологія. 2018. Вип. 6. С. 9–13.
19. Гулай О. І. Компетентнісний підхід як основа нової парадигми освіти. *Вісник Національної академії Держ. прикордонної служби України*. Серія : Педагогічні науки. 2009. № 2. С. 42–43.
20. Дегтярьова Г. А. Застосування комп'ютерних методичних систем на уроках української мови та літератури. *Дивослово*. 2010. № 4. С. 4.
21. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030/

22. Джем О. А. Екологічна компетентність як показник якості екологічної освіти та екологічної безпеки в системі принципів і стратегій сталого розвитку. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. 2016. Вип. 14. С. 102–105.

23. Дороз В. Ф., Ларіна Т. Е. Сучасний урок (українська мова і література) : навч.-метод. посіб. Бердянськ : БДПУ, 2005. 84 с.

24. Екологічна освіта : досвід та перспективи. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ : Центр екологічної освіти та інформації, 2001. 248 с.

25. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1991. 77 с.

26. Закон України «Про освіту». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

27. Зінченко В. М. Психолого-педагогічні засади навчання в класах філологічного профілю. *Педагогіка вищої та середньої школи* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2013. Вип. 22. С. 121–127.

28. Зінько С. Ю. Інноваційні методи навчання рідної мови. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 2. С. 9–13.

29. Казанішена Н. В. Формування професійної готовності вчителя до екологічного виховання учнів : навч.-метод. посіб. / за ред. Н. В. Казанішеної. Кам'янець-Подільський : КПНУ ім. І. Огієнка, 2010. 74 с.

30. Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закладів загал. серед. освіти. Харків : Ранок, 2019. 272 с.

31. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.

32. Кириленко С. В. Соціально-педагогічні умови формування культури здоров'я старшокласників : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2004. 240 с.

33. Конституція України. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
34. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної освіти «Нова українська школа». URL : <http://www.nmc.od.ua/wp-content/uploads/2017/02/%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A6%D0%95%D0%9F%D0%A6%D0%86%D0%AF.pdf>
35. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підруч. для студ. філол. спеціальностей. Київ : Академія, 2002. 368 с.
36. Кучеренко І. А. Вивчення української мови в аспекті особистісно зорієнтованої технології навчання. *Наука і освіта*. 2017. № 2. С. 53–57.
37. Кучеренко І. А. Підходи до навчання української мови – стратегічні орієнтири сучасної мовної освіти. Київ : Ленвіт, 2010. 56 с.
38. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі : теорія і практика : монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 420 с.
39. Лавренюк В. В. Інноваційні і традиційні підходи у викладанні лінгвістичних дисциплін. *Дивослово*. 2020. № 2. С. 2–5.
40. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах : підруч. для студ. вищ. навч. закладів / за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2000. 264 с.
41. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2004. 400 с.
42. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст. *Шкільний світ*. 2001. № 1. С. 5–6.
43. Омельчук С. А. Методи і прийоми навчання української мови : сучасний стан проблеми. *Дивослово*. 2013. № 6. С. 19–21.
44. Омельчук С. А. «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгводидактичної науки. *Українська мова і література в школі*. 2013. Вип. 2. С. 2–5.

45. Освітній тренд : використання інтернет-мемів на уроках. URL : <https://naurok.com.ua/post/osvitniy-trend-vikoristannya-internet-memiv-na-urokah>
46. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів : Світ, 1994. 216 с.
47. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики. Київ : Ленвіт, 2012. 256 с.
48. Пентилюк М. І. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті. *Українська мова і література в школі*. 2010. Вип. 2. С. 2–5.
49. Пентилюк М. І. Теоретичні засади методики навчання української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2013. № 5. С. 2–6.
50. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови в таблицях і схемах. Київ : Ленвіт, 2010. 134 с.
51. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. Харків : Основа, 2007. 176 с.
52. Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови : навч. посіб. Харків : Основа, 1995. 240 с.
53. Подоляк Л. Г. Основи вікової психології : навч. посіб. Київ : Главник, 2006. 112 с.
54. Пометун О. І. Активні й інтерактивні методи навчання : до питання про диференціацію понять. *Шлях освіти*. 2004. № 3. С. 10–15.
55. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах : модульний курс : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.
56. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2004. 540 с.
57. Руденко Л. Д. Взаємодія сім'ї і школи у формуванні екологічної компетентності школярів : метод. посіб. Київ : Педагогічна думка, 2008. 32 с.

58. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академія, 2017. 366 с.
59. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми : підруч. Полтава : Довкілля–К, 2008. 712 с.
60. Січкарук О. І. Інтерактивні методи навчання у вищій школі : навч.-метод. посіб. Київ : Таксон, 2006. 88 с.
61. Сухомлинський В. О. Я розповім тобі казку. Філософія для дітей. Харків : Школа, 2016. 576 с.
62. Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища школа, 2019. 430 с.
63. Тарасенко Г. К. Естетична цінність природи в системі стратегічних орієнтирів екологічного виховання. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 170–177.
64. Тематичний словник-довідник суспільствознавчих термінів / за ред. В. В. Кохана. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2009. 248 с.
65. Токарева Н. М., Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія. Київ : Вища школа, 2017. 548 с.
66. Токарева Н. М., Шамне А. В. Основи вікової психології : навч.-метод. посіб. Кривий Ріг : ТОВ ВНП «Інтерсервіс», 2013. 283 с.
67. Українська мова : Енциклопедія / укл. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана. 2004. 824 с.
68. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
69. Українська мова. 10 клас. Профільний рівень, українська філологія : навч.-метод. посіб. / за ред. Л. І. Мацько. Київ : Дивослово, 2020. 520 с.
70. Українська мова. 5–9 класи. Програма для закладів загальної середньої освіти з українською мовою навчання (зі змінами, затвердженими наказом МОН України від 07.06.2017 № 804). URL :

<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>

71. Українська мова. 5–11 класи : навчальні програми, методичні рекомендації, вимоги до оцінювання / укл. О. Ю. Котусенко. Харків : Ранок, 2019. 192 с.

72. Федоренко В. Л. Модернізуючи національну освітню систему. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 7–8. С.160–166.

73. Химинець В. В. Інновації в сучасній школі. Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2004. 344 с.

74. Цоуфал Л. С. Лінгвістичні засади навчання морфології в загальноосвітній школі. *Філологічні студії* : зб. наук. праць. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2012. Вип. 7. Ч. 2. С. 315–322.

75. Шинкарук Н. В. Підручник має стати вікном у світ для кожної дитини. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 7–8. С. 167–170.

76. Щербань П. Н. Українська національна ідея і сучасні проблеми виховання учнівської та студентської молоді. *Вища освіта України*. 2005. № 4. С. 62–67.

77. Щербина В. І., Волкова О. В., Романенко О. В. Інтерактивні технології на уроках української мови та літератури. Харків : Основа, 2005. 96 с.

78. Якименко Н. О., Рибалко К. О. Урок мови з використанням комп'ютерних програм. *Дивослово*. 2001. № 11. С. 49–51.

Анкета для вчителя

Мета: визначення стану володіння вчителями української мови теоретичними знаннями і практичними навичками щодо формування ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя».

Референтна група: учителі Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради

1. Дайте визначення поняття «предметна компетентність».

---

2. Дайте визначення поняття «ключова компетентність».

---

3. Дайте визначення поняття «екологічна грамотність».

---

4. Укажіть найбільш ефективні, на ваш погляд, методи, що сприяють формуванню екологічної грамотності й здорового способу життя учнів та учениць (можна обрати декілька варіантів)

- метод роботи з підручником або іншими джерелами;
- метод проєктів;
- метод мовних вправ;
- метод бесіди;
- метод спостереження і аналізу мовних явищ;
- інтерактивний метод;
- робота з текстами різних типів, стилів та жанрів.

Анкета для вчителя

Мета: визначення рівня сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя».

Референтна група: учителі Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради

1. Чи є актуальною проблема екологічної грамотності й здорового способу життя?

---

2. Чи в достатній мірі представлені в підручниках для профільної школи завдання (тексти), які спрямовані на формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів?

---

3. Чи цікавою є проблема екологічної грамотності й здорового способу життя сучасним здобувачам освіти?

---

4. Чи достатньо в підручниках з української мови для профільної школи текстів, що сприяють гармонізації психоемоційного стану учнів?

---

5. Чи достатнім є рівень навичок аналізу літературних текстів (епізодів) екологічного спрямування у здобувачів освіти профільної школи?

---

6. Чи мають здобувачі освіти профільної школи навички створення презентацій у рамках дослідницьких проєктів?

Анкета для здобувачів освіти

Мета: визначення рівня сформованості ключової компетентності «Екологічна грамотність і здоровий спосіб життя».

Референтна група: учні 10–А класу Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради

1. Чи є актуальною проблема екологічної грамотності й здорового способу життя?

---

2. Чи в достатній мірі представлені в підручниках з української мови для профільної школи та з інших навчальних предметів завдання (тексти), які спрямовані на формування екологічної грамотності й здорового способу життя учнів?

---

3. Чи цікавою є проблема екологічної грамотності й здорового способу життя вам та вашим одноліткам?

---

4. Чи достатньо в підручниках з української мови для профільної школи та з інших навчальних предметів текстів, що сприяють гармонізації психоемоційного стану?

---

5. Чи маєте ви навички створення презентацій у рамках дослідницьких проєктів?

**Діагностувальна робота для учнів та учениць 10–А класу
перед упровадженням методики**

Написати формальне есе за темами екологічного спрямування: «Чи згодні ви з думкою, що, піклуючись про природу, ми піклуємося про себе?», «Я обираю здоров'я!».

Створити власне висловлення і виконати додаткове завдання: обов'язково використати у творчій роботі 5 абстрактних іменників, 3–4 стилістично й експресивно забарвлені прикметники, 10 дієслів тематичної групи «Екологія. Здоров'я», 3–4 прислівники мети та способу дії, 2–3 числівники, які б демонстрували актуальність теми.

**Діагностувальна робота для учнів та учениць 10–А класу
після упровадження методики**

Написати формальне есе за темами (надані інші теми) екологічного спрямування: «Чи модно бути здоровим?», «Думай глобально – дій локально!».

Створити власне висловлення і виконати додаткове завдання: обов'язково використати у творчій роботі 5 абстрактних іменників, 3–4 стилістично й експресивно забарвлені прикметники, 10 дієслів тематичної групи «Екологія. Здоров'я», 3–4 прислівники мети та способу дії, 2–3 числівники, які б демонстрували актуальність теми.

10 клас

Тема: Стаття в газету на актуальну тему «Від екології природи до екології душі».

Мета: *навчальна:* удосконалювати вміння складати тексти публіцистичного стилю і навички складання власного монологічного висловлення в публіцистичному стилі; *розвивальна:* розвивати мовленнєві навички, критичне мислення, творчу уяву, здатність висловлювати думку логічно, послідовно, з дотриманням стильових ознак, збагачувати словниковий запас; *виховна:* виховувати шанобливе ставлення до навколишнього середовища, власного здоров'я.

Очікувані результати:

1. Учень визначає лексичні, морфологічні, синтаксичні особливості публіцистичного стилю, сфери його використання та призначення, називає жанри.

2. Учень дискутує, використовуючи різні форми аргументації та ілюстрування прикладами.

3. Учень продукує усне та писемне монологічне висловлення, текст, який сприяє гармонізації психоемоційного стану.

Внутрішньопредметні зв'язки: морфологія, орфографія, синтаксис і пунктуація.

Міжпредметні зв'язки: література, біологія, екологія.

Тип уроку: урок розвитку мовленнєвих умінь і навичок.

Обладнання: картки із завданням, ноутбук для перегляду відеофрагментів.

Перебіг уроку**I. Організація класу на навчальну діяльність.**

Привітання. Перевірка підготовки класу до уроку.

II. Мотивація здобувачів освіти на навчальну діяльність.

1. Створення гармонійного психоемоційного стану, який сприятиме продуктивній діяльності на уроці, за допомогою прийому «Афірмація».

Учням пропонується скласти декілька позитивних тверджень, які мотивують на плідну діяльність, покращують розумовий та емоційний стан.

Наприклад:

- *Сподіваюся, на уроці я дізнаюся чогось нового, що знадобиться мені в подальшому житті.*
- *Я думаю, що на уроці мені буде цікаво.*
- *Я вірю у свої сили!*

2. Перегляд відеофрагментів екологічного спрямування, що створили здобувачі освіти.

III. Ознайомлення учнів з темою, метою, завданнями уроку.

Обговорення проблем, яким були присвячені відеоматеріали. Спільне формулювання теми, мети, завдань уроку.

IV. Актуалізація опорних знань учнів.

Учням пропонується заповнити таблицю «Публіцистичний стиль» спочатку самостійно, потім скорегувати написане після опрацювання статті підручника «Буду я навчатись мови золотої» (ст. 260).

Публіцистичний стиль

Лексичні особливості	
Морфологічні особливості	
Синтаксичні особливості	
Сфера використання	
Призначення	
Жанри	

V. Основна частина уроку. Підготовка учнів до написання статті на екологічну тему.

1. Чи є актуальною проблема екологічної грамотності й здорового способу життя?

2. Чи цікавою є проблема екологічної грамотності й здорового способу життя вам та вашим одноліткам?

3. Що ви можете зробити задля покращення екологічної ситуації в нашому місті, Україні, на планеті?

4. Основні правила написання статті:

- правильний заголовок;
- наявність вступу;
- виклад основного тексту статті, поділ на абзаци;
- наявність переконливих аргументів;
- висновок.

VI. Практична робота (написання статті).

Напишіть статтю до шкільної газети (шкільного веб-сайту).

1. Прийом «Фрірайтинг».

Слово «фрірайтинг» перекладається як вільне письмо. Учитель пропонує теми для написання статті в газету (екологічного спрямування). Для вільного письма встановлюється обмеження часу, але писати треба постійно (потік свідомості).

2. Написання статті до газети (шкільного веб-сайту) з опертям на власні думки.

VII. Рефлексія. Оберіть вислів, який найбільш влучно характеризує вашу роботу на уроці, ваш психоемоційний стан.

Де руки й охота, там спора робота. Добре роби – добре й буде. Бити байдики. Прокладати першу борозну. Стріляний горобець. Майстер на всі руки.

VIII. Домашнє завдання. Дописати статтю, підкреслити по 2 самостійні частини мови, усі службові, що є в тексті. Виконати морфологічний розбір 1 самостійної частини мови (за власним вибором).

IX. Підсумки уроку.

10 клас

Тема: Числівник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксичні функції, розряди за значенням.

Мета: *навчальна:* з опертям на набуті в попередніх класах знання повторити відомості про числівник як частину мови, його значення, морфологічні ознаки, синтаксичні функції, розряди за значенням; систематизувати знання про вживання числівників в українській мові; формувати вміння застосовувати знання на практиці; *розвивальна:* розвивати мовленнєві навички, критичне мислення, творчу уяву, здатність висловлювати думку логічно, послідовно, збагачувати словниковий запас; *виховна:* виховувати шанобливе ставлення до навколишнього середовища, власного здоров'я.

Очікувані результати:

1. Когнітивна (знаннєва) складова: учень (учениця) характеризує числівник як частину мови, визначає його морфологічні ознаки, синтаксичні функції, розряди за значенням.

2. Праксеологічна (діяльнісна) сторона: учень (учениця) вміє працювати з таблицями (фреймами), доцільно використовує числівники в усному та писемному мовленні, відрізняє правильні форми числівників від помилкових, добирає потрібні форми числівників і правильно використовує їх у мовленні, визначає вивчені орфограми в числівниках, пояснює правопис, знаходить числівники в тексті.

3. Аксеологічна (ціннісна) складова: учень (учениця) усвідомлює важливість потреби пошуку додаткової інформації, самостійної пізнавальної діяльності, демонструє повагу до себе і до інших, відчуває відповідальність за мовленнєвий вчинок, дотримання норми у власному мовленні.

Внутрішньопредметні зв'язки: морфологія, орфографія, синтаксис і пунктуація.

Міжпредметні зв'язки: література, біологія, екологія.

Тип уроку: урок формування вмінь і навичок (формування мовної і мовленнєвої компетентностей).

Обладнання: картки із завданнями, ноутбук для перегляду відеофрагментів.

Перебіг уроку

I. Організація класу на навчальну діяльність.

Привітання. Перевірка підготовки класу до уроку.

II. Мотивація здобувачів освіти на навчальну діяльність.

1. Створення гармонійного психоемоційного стану, який сприятиме продуктивній діяльності на уроці, за допомогою прийому «Афірмація».

Учням пропонується скласти декілька позитивних тверджень, які мотивують на плідну діяльність, покращують розумовий та емоційний стан.

Наприклад:

- *Сподіваюся, на уроці я дізнаюся чогось нового, що знадобиться мені в подальшому житті.*
- *Я думаю, що на уроці мені буде цікаво.*
- *Я вірю у свої сили!*

2. Перегляд відеофрагментів екологічного спрямування (з обов'язковим уживанням числівників).

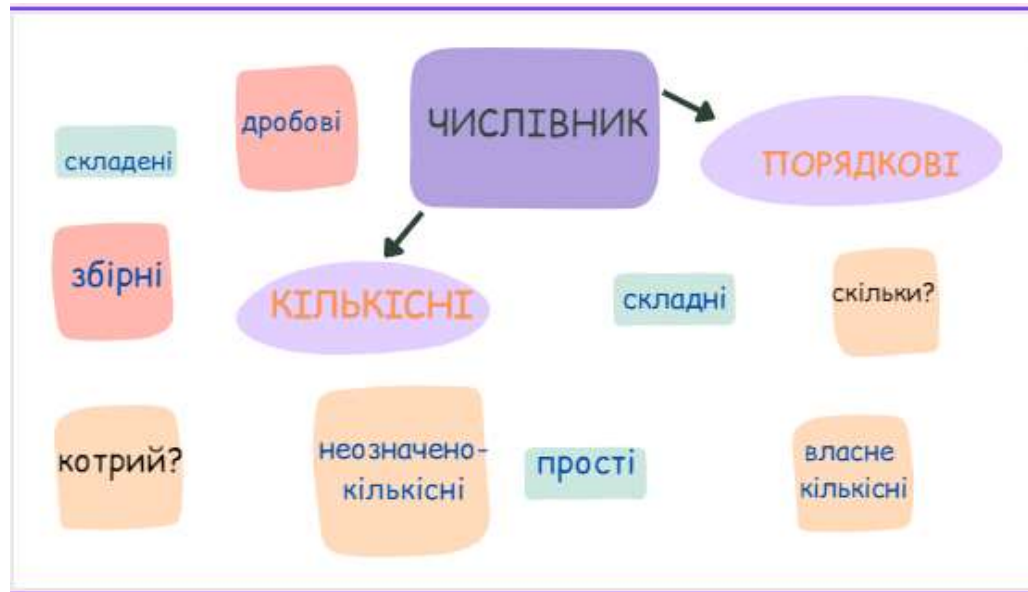
III. Ознайомлення учнів з темою, метою, завданнями уроку.

Учням пропонується розглянути «хмару слів», сформулювати тему уроку, самостійно визначити мету і завдання уроку; також згадати все, що знають про числівник.

IV. Актуалізація опорних знань учнів.

1. Опрацюйте матеріал підручника (параграф 68, ст. 186) «Числівник як частина мови».
2. З опертям на отриману інформацію побудуйте власне лінгвістичне повідомлення про числівник.
3. Заповніть фрейм відповідними даними про числівник.

V. Основна частина уроку.

1. Запишіть числа словами так, щоб вони у першому випадку означали кількість, а в другому – порядок при лічбі.
4, 8, 45, 100, 126, 558, 1000, 2345.
2. Запишіть речення з 2–3 числівниками з теми «Здоровий спосіб життя».
3. Визначте, до якої частини мови належать подані слова.
Двійка, третій, двійник, двійнята, подвоєний, подвоєння, подвоїти, втроє, дводенний, втричі.
4. Створіть власний виступ (із використанням загальних і власних назв, аббревіатур, кількісних і порядкових числівників, дієслів наказового способу).

16-річна школярка зі Швеції Грета Тунберг у вересні 2021 року звернулася з трибуни кліматичного саміту ООН, який проводився у Нью-

Йорку, до світових лідерів щодо глобальної екологічної катастрофи з промовою «Як ви можете?».

– А що б ви сказали з трибуни ООН щодо екологічних проблем, якби у вас була змога звернутися до світових лідерів?

– Про що хотіли б запитати Грету Тунберг, якби у вас була така змога?

5. Запишіть речення, визначте, яким членом речення виступає числівник. Цифри запишіть словами.

Один у полі не воїн. Світ широкий, а Україна одна. Найстарішому дереву в світі більше 4600 років. Сміттєзвалища на 35% відсотків складаються з пакувальних матеріалів. 40% усієї води продається в пластикових пляшках.

Напишіть (3–4 речення) про власне ставлення до отриманої інформації.

VI. Рефлексія. Оберіть вислів, який найбільш влучно характеризує вашу роботу на уроці, ваш психоемоційний стан.

Добре роби – добре й буде.

Прокладати першу борозну.

Один у полі не воїн.

Майстер на всі руки.

VIII. Домашнє завдання. Виписати прислів'я і речення із фразеологізмами з числівниками (5–6 речень). Визначити синтаксичну роль числівників. Створити власну «хмару слів» або сенкан з теми «Числівник».

IX. Підсумки уроку.